

Antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas Valkininkų krašte 1944–1949 metais

Mindaugas Pocius

Lietuvos istorijos institutas

Įvadas

Pokario pasipriešinimo istorijos regioniniai tyrimai gali būti visoje Lietuvoje vykusių politinių, visuomeninių ir ūkinių procesų mikromodeliai, todėl jie reikalingi ir svarbūs. Antra vertus, jie taip pat gali išryškinti tik konkrečiam kraštui būdingus ir unikalius bruožus, sąlygotus praeities tradicijų, geografijos ypatumų ar kitų aplinkybių. Tad ir Valkininkų kraštas turi savų bruožų.

Ilgą laiką lietuviai čia gyveno veikiami iš pietų bei rytų apjuosiančio lenkų etnoso bei turėjo senas ginkluoto ir nesmurtinio kultūrinio pasipriešinimo svetimųjų priespaudai tradicijas. 1919 m. lenkams okupavus Vilniaus kraštą, Valkininkų ir gretimose apylinkėse susikūrė bei aktyviai veikė lietuvių partizanai. „Perlojos respublikos“ gynėjai išgarsėjo ypač stipriu patriotizmu bei charakteriu. Lenkija Vilniaus krašte vykdė diskriminacinę etninę politiką lietuvių ir kitų tautų atžvilgiu, todėl išlaikyti tautinę, pilietinę savimonę sąlygos buvo gana sunkios. Bet tai kartu formavo ir tam tikrą dvasinį „kietumą“ – rezistencinį nusiteikimą.

Nacių okupacijos metu Valkininkų valsčiaus gatviniai-rėžiniai ar mišraus tipo kaimai pasirodė kaip sovietinių partizanų įtakai atsparios, kolektyvizmo principo vienijamos bendruomenės. Galime prisiminti Daržininkų, Dargužių, Krūminių ir kitų kaimų savisaugą (sargybas) nuo raudonųjų diversantų (partizanų). Tikėtina, jog skirtingai nuo daugelyje Lietuvos regionų susiklosčiusios vienkiemų sistemos, pietryčių Lietuvos kompaktiniai gatviniai kaimai sudarė sąlygas gilesnei kaimo bendruomenės integracijai ir vieningumui. Specifinė Valkininkų krašto ypatybė buvo ir didelis jo miškingumas, sudaręs palankias sąlygas pagrindinei kovai.

Šio straipsnio tyrimo objektas – Valkininkų krašto antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas, jo raida ir ypatybės 1944–1949 m.

Dirbant buvo keliami šie uždaviniai:

1. Nušviesti pasipriešinimo sovietiniam režimui eigą, raišką.
2. Aptarti pagrindžio organizacines struktūras ir vadovybę.
3. Išryškinti Valkininkų krašto pasipriešinimo specifiką.

Autorius nepretenduoja pateikti išsamų, visiškai tikslų pasipriešinimo kovos ar sovietinių represijų vaizdą. Šis darbas – tai tik pirmas žingsnis, stengiantis atskleisti dramatiškąjį pokario laikotarpį Valkininkų apylinkėse.

Valkininkų krašto antisovietinio pasipriešinimo istorija nėra specialiai tyrinėta.

Apie šiame regione 1944–1946 m. veikusių partizanų dalinius knygoje „Lietuvos karas“¹ rašė Kęstutis Kasparas. Nemažai informacijos apie legendinį laisvės kovotojų vadą Antaną Radžių-Šturmą pa-

¹ Kasparas K. *Lietuvos karas* (Antroji Sovietų Sąjungos agresija. Pasipriešinimas. Ofenzyvinės gynybos tarpsnis 1944 m. vasara – 1946 m. pavasaris) (toliau – Kasparas K. *Lietuvos karas...*), Kaunas, 1999, p. 325, 536–538, 552–553.

sakojama straipsnių ir dokumentų rinkinyje „Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)“².

Rengiant straipsnį, daugiausia informacijos suteikė dokumentinė medžiaga bei pasipriešinimo dalyvių ir liudytojų atsiminimai, saugomi Lietuvos ypatingajame archyve (fondas K-1, apyrašai 3, 15 – MGB Trakų apskrities skyriaus bylos, ap. 58 – baudžiamosios bylos).

Pirmiausia pažymėtini pasipriešinimo dalyvio Vinco Benkaus atsiminimai „Valkininkų krašto ir Valkininkų parapijos partizanai“³ ir partizanų žvalgo Broniaus Radžiaus apžvalga „Kovos Valkininkų miškuose“⁴. Juose labai daug svarbios, niuansuotos informacijos, kurios negalima rasti saugumo dokumentuose. Apie Geležinio Vilko rinktinę bei Onušio–Valkininkų–Eišiškių batalioną bei jo vadovybę daug sužinome iš Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Gynybos pajėgų vado Adolfo Ramanausko-Vanago atsiminimų knygos „Daugel krito sūnų...“⁵ bei dokumentų rinkinio „Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)“⁶. Vertingos medžiagos pateikė istorikas Romualdas Arlauskas, pasipriešinimo liudytojas Stanislovas Saulėnas iš Čižiūnų kaimo, partizano A. Radžiaus-Šturmo brolis Stasys Radžius bei buvę partizanai Aloyzas Černiauskas-Skautas iš Krūminių kaimo ir Juozas Tolvaiša.

Praėjus daugeliui metų, liudytojų atsiminimai nėra visai patikimi. Saugumiečių dokumentuose taip pat randame nemažai klaidingų žinių – kai kurių pasipriešinimo dalyvių vardai, pavardės, vietovardžiai, gimimo metai ar užfiksuoti įvykiai iškraipyti, vyrauja painiava nusakant organizacines struktūras, todėl iš anksto atsiprašome už kai kuriuos netikslumus, kurie galėjo patekti ir į šį straipsnį. Ypač nelengva rekonstruoti 1944–1945 m. pirmosios pusės įvykius, kadangi saugumas turėjo labai apytikrius duomenis, o partizanų dokumentų beveik neišliko. Taip pat trūksta trėmimus atspindinčių šaltinių (yra apibendrinantys skaičiai apie kitus Trakų apskrities valsčius), todėl ši tema liko nenagrinėta. Tiriant pasirinktą objektą, dažniausiai naudoti indukcinis ir analitinis-naratyvinis tyrimo metodai.

Norėtusi atkreipti dėmesį į tai, kad negalime žvelgti į Valkininkų krašto pasipriešinimą atsietai nuo jo kaimyninių sričių bei nuo visoje Lietuvoje vykusių procesų. Pasipriešinimo priežastys, istoriniai procesai čia buvo tokie pat kaip ir visoje Lietuvoje. Partizanų būriai judėdavo iš valsčiaus į valsčių, iš vienos apskrities į kitą. Pavyzdžiui, nuolatinis judėjimas vyko tarp Varėnos apskrities Varėnos, Perlojos, Rudnios valsčių, Alytaus apskrities Daugų valsčiaus ir Trakų apskrities Eišiškių, Onušio, Kalesninkų bei Valkininkų valsčių. Kartais Valkininkų krašte veikdavo aplinkinių valsčių pagrindžio būriai, o valkininkiečiai žygiuodavo į įvairaus pobūdžio operacijas Alytaus bei Varėnos apskrityse ar Onušio valsčiuje. Teritorinė-administracinė Valkininkų ir gretimų valsčių priklausomybė pokario metais keitėsi. Iki 1946 m. birželio mėn.,

² *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)* (toliau – *Lietuvos naikinimas...*), sudarė Izidorius Ignatavičius, Vilnius, 1999, p. 132–135.

³ Benkus V. *Valkininkų krašto ir Valkininkų parapijos partizanai* (toliau – Benkus V. *Valkininkų krašto...*) atsiminimai, rankraštis, *Stasio Radžiaus asmeninis archyvas*. Pastaba: Vincas Benkus gimė 1929 m. Jakėnų kaime. Būdamas paauglys, platinė partizanų atsišaukimus, kitaip rėmė pasipriešinimą.

⁴ Radžius B. *Kovos Valkininkų miškuose* (toliau – Radžius B. *Kovos Valkininkų...*), užrašai, mašinarštis, *Stasio Radžiaus asmeninis archyvas*, l. 7.

⁵ Ramanauskas-Vanagas A. *Daugel krito sūnų...* (toliau – Ramanauskas A. *Daugel krito...*), Vilnius, 1999, p. 59, 363–364.

⁶ *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)* (toliau – *Lietuvos partizanų Dainavos...*) dokumentų rinkinys, Vilnius, 2003, p. 20, 76.

kai buvo įsteigta Varėnos apskritis, Varėnos valsčius, taip pat Druskininkų, Marcinkonių, Merkinės, Rudnios valsčiai priklausė Alytaus apskrčiai. 1950 m. birželio mėn. apskritys buvo panaikintos, sudaryti rajonai ir Valkininkų valsčius priskirtas Eišiškių rajonui.

Straipsnio chronologines ribas (1944–1949 m.) lėmė keletas kriterijų. 1944-ieji metai pasirinkti dėl labai aiškaus motyvo – 1944 m. vasarą prasidėjo antroji sovietų okupacija, kūrėsi pirmieji laisvės kovotojų daliniai, prasidėjo ginkluotas pasipriešinimas. Nors vietiniai partizanų daliniai iš esmės buvo sunaikinti 1946 m. pabaigoje, tačiau atskiros kovotojų grupelės iš kaimyninių valsčių Valkininkų apylinkėse veikė maždaug iki 1950 m., o pavieniai kovotojai išsislapstė net iki 1953 m.

Sovietų sugrįžimas ir pasipriešinimo pradžia 1944 metais

1944 m. liepos mėnesį, vydoma vokiečius, Raudonoji armija įsiveržė į Lietuvą. Valkininkų valsčiuje, kaip ir visoje šalyje, sugrįžę sovietai ėmėsi kurti vietinės administracijos aparatą ir represines struktūras. Netrukus prasidėjo prievartinė mobilizacija į SSRS kariuomenę bei sribų būrių formavimas. Sovietų valdžia palaipsniui pradėjo įgyvendinti sovietizacijos politiką, kuri buvo lydima grubaus žmogaus laisvių ir teisių pamynimo, susiklosčiusios gyvenimo sanklodos ir tradicijų laužymo, smurto ir „antisovietinio elemento“ persekiojimo. Represinės struktūros sribų būrius formavo daugiausia iš varguomenės ir deklasuotų, dažnai kriminalinių polinkių turinčių asmenų, buvusių raudonųjų partizanų bei sovietų valdžios simpatikų. Nė vienas vyras neišėjo į sribus iš patriotiško Čižiūnų kaimo, o toks kaimas tada tikriausiai nebuvo išimtis. Besislapstę nuo armijos jaunuoliai ir neįtikę komunistams gyventojai buvo gaudomi, mušami ir kalinami. Nuo Valkininkų miestelyje įsikūrusios sribų bei enkavedistų įgulos teroro labai kentėjo civiliai gyventojai bei pogrindžio rėmėjai. Ypač tingū žiaurumu pasižymėjo Pirčiupių kaimo sribai Vladas Uždavynys ir Stasys Kavaliauskas. Kartą jie be jokios priežasties Valkininkų miestelyje nušovė Pošalčių kaimo gyventoją Stasį Česnį. Po kiek laiko nuvyko į Pošalčius pas jo tėvą Igną Česnį, kurį mušė, žiauriai kankino ir, išsivarę į kiemą, nušovė. Turtą išsigabeno, o trobesius padegė. Negana to, pakeliui į miestelį minėti sribai sutiko ir nušovė iš darbo grįžtantį to paties kaimo gyventoją Stasį Bižoką⁷. Vėliau panašiai žuvo Urkionių kaimo gyventojas Antanas Užgiris. Niekuo nekaltas partizano tėvas senukas Stasys Benkus iš Jakėnų kaimo buvo žiauriai kankintas sribų būstinėje. Samanės prisigėrę sribai, norėdami užmaskuoti kankinimų pėdsakus, matyt, patys padegė savo būstinę, laiku nepranešę gaisrininkams ir net bandė trukdyti gesinti pastatą. Kunigas A. Bardišauskas prašė išleisti iš rūsio pagalbos besišaukiantį senuką, tačiau girti kolaborantai atrėžė: „Tegu banditas dega, o jei painiosies po kojomis, tai ir tave pas jį įmesim“⁸.

Panašūs sovietų ir jų parankinių veiksmai, natūralus laisvės ir saugumo siekis sukėlė gyventojų gynybinę reakciją – pasipriešinimą. Daugelis eilinių gyventojų bei pogrindžio dalyvių tikėjo greitai kilšančiu karu tarp Vakarų valstybių ir SSRS, manė, kad, pasibaigus karui, tarptautinės organizacijos privers sovietus atitraukti okupacinę kariuomenę iš Lietuvos. Jaunimas nenorėjo tarnauti svetimoje kariuomenėje, guldėti galvas fronte, todėl daugelis šau-

⁷ Radžius B. *Kovos Valkininkų...*, p. 1.

⁸ *Ten pat*, p. 4.

kiamą amžiaus vyrų pradėjo slapstyti. Iki rugsėjo pradžios Valkininkų valsčiuje į Raudonąją armiją buvo pašaukti 833 vyrai. Į mobilizacinius punktus atėjo 210, iš jų 49 išsiuntė į kariuomenę, 141 atleido dėl darbo, 20 dėl ligos. Mobilizaciją boikotavo net 623 vyrai⁹. Iš pradžių vengiantys karo verpeto bei partizanauti pasiryžę Valkininkų valsčiaus vyrai laikėsi Rūdninkų girioje, šalia Čižiūnų bei Pirčiupių kaimų esančiuose karo meto raudonųjų partizanų bunkeriuose.

Rudenį susiformavo Stasio Aleksos-Varpo vadovaujamas kelių dešimčių partizanų būrys, kuris veikė Daržininkų ir Čebatorių kaimų apylinkėse. Ginkluotė buvo gana išpūdinga: 6 rankiniai kulkosvaidžiai, 10 automatų, 30 šautuvų, pistoletai, granatos. Netrukus partiniai ir sovietiniai aktyvistai patyrė pirmuosius pagrindžio smūgius – spalio 27 d. Mištūnų kaime partizanai sušaudė apylinkės tarybos pirmininką Apolinarą Michailovskį ir jo žmoną, apylinkės sekretorius Bronislavas Radis buvo išsivestas į nežinią¹⁰. Lapkričio 18 d. Pirčiupių kaime partizanai apšaudė ir apmėtė granatomis apylinkės tarybos pirmininko Kavaliausko trobą, kuri sudegė¹¹.

Viena išpūdingiausių partizanų karinių operacijų buvo įvykdyta naktį iš lapkričio 10 į 11 d., kai S. Aleksos-Varpo vadovaujamas apie 40 vyrų dalinys puolė Valkininkų miestelį. Laisvės kovotojai, susirinkę prie popieriaus fabrikėlio (1 km nuo miestelio), buvo paskirstyti į tris grupes, kurios gavo konkrečias karines užduotis. Pirmasis būrys, vadovaujamas S. Aleksos-Varpo, puolė paštą ir nutraukė ryšį su Trakų apskrities centru. Antrasis būrys, vadovaujamas Antano Baryso-Narcizo, puolė milicijos poskyrį, apšaudė jį iš dviejų pusių ir nukovė valsčiaus komunalinio ūkio vedėją Plikaitį, sužeidė milicininką Truškiną ir jo žmoną, paleido iš daboklės suimtuosius. Trečiasis būrys, vadovaujamas Motiejaus Česnio-Lapkričio, puolė ir sudegino valsčiaus vykdomojo komiteto pastatą, ten rastus dokumentus, ryšių mazgą, pasiėmė kooperatyvo prekes, sušaudė Valkininkų apylinkės tarybos pirmininką A. Blochą. Mūšio metu vienam skyriui, puolančiam nuo Gelužės upelio pusės, sumaniai ir drąsiai vadovavo Antanas Radžius-Ridikas. Miestelio puolime dalyvavo Ambražas Petrušis, broliai Vincas ir Vladas Balkės, broliai Stasys ir Pranas Kasaičiai, Aloyzas Černiauskas-Skautas, Stasys Pečiukonis, Junda, Adolfas Pečiukonis, Juozas Zaremba, Jonas Čironas ir kt.¹² 1944 m. pabaigoje į S. Aleksos-Varpo dalinį įsiliejo Pošalčių, Daržininkų kaimų apylinkėse ir pietinėje Rūdninkų girios pusėje bazavusi Stasio Versecko-Avižos¹³ keliolikos vyrų grupė. Keitėsi dalinio vadovybė. S. Aleksa tapo S. Versecko pavaduotoju, o buvęs S. Aleksos pavaduotojas M. Česnys-Lapkritis, subūręs 13 kovotojų būrį, atsiskyrė nuo

⁹ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko majoro Ručkino 1944 08 30 suvestinė LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui generolui majorui J. Baršaui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1727, l. 45.

¹⁰ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko majoro Ručkino 1944 08 30 suvestinė LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui generolui majorui J. Baršaui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1727, l. 143.

¹¹ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pavaduotojo leitenanto Chabanovo 1944 12 01 pažyma, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1727, l. 143.

¹² Kašėta A. Dainavos apygarda. Ginkluoto pasipriešinimo pradžia, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, t. 17, p. 14; NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pavaduotojo leitenanto Chabanovo 1944 12 01 pažyma, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1727, l. 145; Ambražo Petrušio tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44707, l. 12–13.

¹³ Stasys Verseckas-Aviža 1941 m. tarnavo Pabradės poligone. Prasidėjus karui, jam nepavyko pabėgti iš Raudonosios armijos, todėl buvo evakuotas į Rusijos gilumą. Būdamas kulkosvaidininkas, tris metus kovojo 16-osios lietuviškosios divizijos gretose. Dalyvavo Kursko ir Oriolo mūšiuose, buvo tris kartus sužeistas. Divizijai išėjus į Lietuvą, jis dezertyravo ir grįžo į namus. 1945 m. spalio mėnesį legalizavosi, tačiau vėliau NKVD jį suėmė ir nuteisė. Miręs. (Žr. Benkus V. *Valkininkų krašto...*)

dalinio ir ėmė veikti Onušio ir Varėnos valsčiuose, Pamerkių miške¹⁴. 1944 m. baigiantis pogrindžio dalyvių bei besislapstančių nuo kariuomenės jaunuolių skaičius smarkiai išaugo.

Nepaprastą reikšmę pogrindžiui išsilaikyti turėjo kaimo bendruomenės parama, aktyvūs rėmėjai bei ryšininkai. Neįmanoma išvardinti partizanams daug padėjusių visų rėmėjų ir ryšininkų pavardžių. Paminėsime tik kai kuriuos. Tai Jakėnų kaimo gyventojai Jonas, Bronius, Jadvyga, Teofilė, Antanina ir Juzė Čironai, tuomet vietos žmonių pravardžiuoti Baltaūsiais Čironais. Jų sodyba stovėjo prie pelkės, atkampioje vietoje, todėl lengviau buvo išvengti nepageidaujama akių. Pas juos laisvės kovotojai visada rasdavo prieglobstį, gaudavo pavalgyti, atsigaudavo moraliai bei fiziškai. Miško vietovė vadinosi Galažydopievis¹⁵. Taip pat reikia paminėti aktyvius rėmėjus bei ryšininkus Marcelę Budėnienę, Joną Antulį iš Krūminių kaimo, Motiejų Keršį ir Juozą Stanulį iš Papiškės kaimo, Juozą Kondratavičių iš Degsnės kaimo, Juozą Tolvaišą, Juzę Valeckaitę, Rozaliją Zaleckienę, Stasį Lusą, Motiejų Balkę iš Jakėnų kaimo, kurių dauguma pateko į lagerius.

Pasipriešinimo apogėjus 1945 metais

1945 m. sausio 8 d. įvyko Valkininkų valsčiaus pirminės partinės organizacijos susirinkimas. Posėdžiui pirmininkavo Petras Žūkas ir sekretorius Stasys Šukaitis. Partiečiai svarstė, kaip vyksta valstybinės prievolės pristatymas, kaip surenkami pinigai tankų kolonomams, kaip platinami loterijos bilietai, kaip vyksta miško kirtimas Donbasui. P. Žūkas pastebėjo, kad „*duoklė silpnai pristatoma*“. Pieno surinkta 50%, mėsos 90%, šiaudų ir šieno – 50%, grūdų – 50%. Loterijos bilietų pavyko išplatinti tik už 4 000 rublių, tankų kolonomams surinkta tik 7 700 rublių (tai labai maži skaičiai – M. P.). P. Žūko manymu, tokios menkos gyventojų paramos valstybei priežastis – „*banditizmas*“. Sekretoriumi partiečiai išsirinko S. Šukaitį. Po dešimties dienų kitame uždareme vietos bolševikų posėdyje pažymėta, kad Valkininkų valsčius atsiliko nuo kitų valsčių pagal valstybinius pristatymus, neišrinkti apylinkių tarybų komitetai, neįvykdytas miško kirtimas Donbasui¹⁶. Visa tai rodė, kad sovietizacija valsčiuje stringa, gyventojai nusistatę prieš sovietų okupacinę santvarką ir jos neremia.

Metų pradžioje intensyviai vyko pogrindžio būrių vienijimosi procesas. Vasario 5 d. Onušio valsčiaus Meškučių kaime susirinko apie 180 partizanų. Įvyko būrių vadų pasitarimas, kuriam vadovavo Juozas Matukevičius-Vilkas. Jame dalyvavo Varėnos, Onušio, Daugų ir Valkininkų valsčiuose veikusių partizanų dalinių vadai: Aleksandras Kaukolis-Pavasaris, Vaclovas Voveris-Žaibas, Martynas Vičkačka-Vasara, Jonas Dambrauskas-Siaubas, Jonas Jakubavičius-Rugys, M. Česnys-Lapkritis, S. Verseckas-Aviža ir kiti. Jie sutiko savo būrius sujungti ir perleisti J. Matukevičiaus-Vilko priklausomybėn. Susivienijusiems partizanams po dviejų dienų teko stoti į netikėtas kautynes su okupantų vidaus kariuomenės 17 kariškių

¹⁴ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1945 07 07 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1729, l. 200; NKVD-NKGB Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininko pavaduotojo majoro Smirnovo ir NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1945 07 07 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1729, l. 206.

¹⁵ Benkus V. *Valkininkų krašto...*

¹⁶ LKP(b) Valkininkų valsčiaus pirminės partinės organizacijos 1945 01 08 posėdžio protokolas, LYA, f. 180, ap. 1, b. 1, l. 3; LKP(b) Valkininkų valsčiaus pirminės partinės organizacijos 1945 01 17 uždaro posėdžio protokolas, LYA, f. 180, ap. 1, b. 1, l. 7.

daliniu, kuris „šukuodamas“ kaimus žygiavo Onušio valsčiaus Miguičionių kaimo apylinkėse. Didžiulė laisvės kovotojų kiekybinė persvara įgalino pasiekti pergalę. Kautynėse žuvo 12 rusų kareivių ir jiems vadovavęs vyresnysis leitenantas Gluchov'as, 4 kariškiai buvo paimti į nelaisvę ir sušaudyti. Vienam valkininkiečių būriui sumaniai ir narsiai vadovavo A. Radžius-Ridikas. Deja, kautynėse krito 9 laisvės kovotojai, du buvo sunkiai sužeisti ir du lengvai. Valkininkiečiai aukų neturėjo.

Kita bendra karinė operacija įvykdyta kovo 7 d., kuomet J. Matukevičiaus-Vilko, M. Vičkačkos-Vasaros, M. Česnio-Lapkričio bei S. Versecko-Avižos būriai Onušio valsčiaus Bytautonių miške, Žilinių kaimo apylinkėse surengė pasalą „liaudies gynėjams“, lydėjusiems apskrities partijos instruktorius į mitingą mobilizuoti „darbo gyventojus šieno paruošimui ir išvežimui“. Sutartinai atidengę ugnį, partizanai nukovė 7 sribus, du partijos instruktorius ir du vežikus. Kiti kolaborantai išsivertė iš vežimų ir pabėgo. Partizanai sušaudė ir kiek anksčiau ant kelio sulaikytus Valkininkų geležinkelio darbininką Kerį bei jo sūnų, tarnavusių sribu. Po sėkmingai įvykdytos užduoties partizanų būriai pasitraukė į Naujienu kaimą¹⁷.

Valkininkų krašto geografinė padėtis lėmė tai, kad lietuviai pirmisiais priešpriešinimo metais kontaktuodavo su lenkų pogrindžiu. Nacių okupacijos laikų aršus konfliktas dėl Vilniaus krašto priklausomybės nebuvo atnaujintas, nes bendras priešas vertė taikiai koegzistuoti abi tautas. 1944–1945 m. Rudaminos, Turgelių, Jašiūnų, Eišiškių valsčiuose bei kaimyniniuose Baltarusijos Varanavo ir Rodūnios rajonuose veikė stipri apie 250 lenkų partizanų vienijusi Armijos krajosvos (AK) Šiaurės grupuotė, kuriai vadovavo J. Borysewiczius-Krysia. 1945 m. sausio 21 d. žuvus J. Borysewiczui-Krysiai, vadovavimą Šiaurės grupuotei perėmė poručikas Michalas Žukowskis-Szary, kurį vasario 6 d. Eišiškių valsčiuje nukovė NKVD operatyvinė grupė. Po Szary mirties AK Šiaurės grupuotei ėmė vadovauti Ludwikas Nienartowiczius-Mazepa¹⁸.

Armijos krajosvos būrių atžvilgiu lietuvių partizanai laikėsi neutralumo politikos pagal principą – mes jums netrukdome ir jūs mums nekliudykite. Netgi buvo bandymų kooperuotis bendrai kovai. Būtina paminėti unikalų Lietuvos ir Lenkijos antisovietinių ginkluotų pasipriešinimų istorijoje atvejį, kai 1945 m. kovo 16 d. vieniemyje netoli Valkininkų (apie 9 km į šiaurės vakarus nuo miestelio) įvyko Armijos krajosvos ir lietuvių pogrindžio vadų susitikimas. Lenkams atstovavo Eišiškių valsčiuje veikę 4 būrių vadai: Michal Tietianec-Mysliwy, Wladyslaw Janczewskij-Lalus, Wladyslaw Mostickij-Filar ir Czeslaw Staciewicz-Smialy. Iš lietuvių pusės į pasitarimą atvyko būrių vadai J. Matukevičius-Vilkas, jo pavaduotojas A. Kaukolis-Pavasaris, V. Voveris-Žaibas, M. Vičkačka-Vasara, A. Česnys-Atėjūnas bei S. Verseckas-Aviža. Apie 100 Armijos krajosvos kovotojų išsidėstė 1,5 km į vieną pusę, o apie 80 lietuvių partizanų išsidėstė apie 1–1,5 km į kitą pusę nuo sodybos, kurioje tarėsi dalinių vadai. Posėdis tęsėsi visą parą. Abiejų tautų pogrindžio vadai pasiekė visišką tarpusavio sutarimą, supratimą ir nutarė bendromis jėgomis kovoti prieš NKVD ir sovietų valdžios atstovus bei keistis reikalinga informacija, nepuldinėti vieni kitų, o ateiti į pagalbą vieni kitiems, užpuolus NKVD kariuomenei. Lietuviai perdavė lenkams anksčiau sulaikytą ir

¹⁷ *Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje* (toliau – *Buržuazinių nacionalistų...*), dokumentai, VI rinkinys, parengė V. Ditkevičius, Vilnius, 1964, p. 78–84; *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 41262/3, l. 160.

¹⁸ Bubnys A. Armija krajosva ir sovietinis režimas Lietuvoje 1944–1945 metais, *Lietuvos archyvai, ką byloja KGB dokumentai*, Vilnius, 1999, t. 13, p. 38–39.

ryšiais su čekistais įtartą lenkaitę¹⁹. Įdomu pastebėti, kad dar prieš šį susitikimą (vasario mėn.) lietuviai kartu su Armijos krajobos kariais Eišiškių valsčiuje netoli Gilviniškių ir Samarakiškių kaimų dalyvavo bendrose kautynėse prieš NKVD dalinį. Ten buvo apsistojęs A. Kaukolio-Pavasario dalinys, o gretimame Kudlų kaime – Armijos krajobos, kurie tarpusavyje palaikė ryšį. Vienam lietuvių būriui vadovavo A. Radžius-Šturmas. Kai enkavėdistai užpuolė lietuvius, lenkai pradėjo šaudyti iš kitos pusės. Rusai pateko į kryžminę ugnį. Per dvi valandas trukusį susirėmimą nuo čekistų kulku žuvo trys partizanai: Jonas Kuklys iš Kuklių kaimo, Jonas Marcinkonis-Kovas iš Čebatorių kaimo ir Juozas Jurgelevičius iš Mištūnų kaimo²⁰. Kautynėse žuvo ir du lenkai, kuriuos vėliau palaidojo Vėžionių kapinėse. Enkavėdistai tik susirinko nukautuosius ir išsinešdino. Vietinių gyventojų pasakojimais, enkavėdistų žuvo daug daugiau nei partizanų. A. Kaukolio-Pavasario būrys pasitraukė į Nočios miškus Baltarusijoje, kur, išbuvęs apie savaitę, grįžo atgal²¹. Daugiau bendrų lenkų ir lietuvių kovos veiksmų nėra žinoma. Daugelis Armijos krajobos būrių buvo sunaikinti, legalizuoti arba jų nariai pasitraukė į Lenkiją iki 1945 m. rudens. Vėliau Eišiškių valsčiuje lenkų pagrindžio beveik nebeliko.

Valkininkų apylinkėse veikę partizanai dažnai kursuodavo po gretimus Varėnos, Onuškių bei Eišiškių valsčius. 1945 m. sausio mėn. Varėnos valsčiaus Pabarėnės kaime, Andriaus Dringelio sodyboje enkavėdistai apsupo nedidelę kovotojų grupelę. Užvirė kautynės, kuriose žuvo Albinas Rizgelis, Stasys Verseckas iš Čižiūnų kaimo ir Vytautas Kukė. Į ranką sužeistas Vincas Rizgelis pabėgo į Kamorūnų kaimą, bet enkavėdistai pagal pėdsakus jį pasekė ir pirtyje pasislėpusį suėmė. Keršydami už partizanų rėmimą, enkavėdistai A. Dringelio namą su visais pastatais sudegino²². Sėkmingos lietuviams kautynės įvyko vasario 13 d. rytą, kuomet NKVD Valkininkų valsčiaus poskyrio viršininko Roman'o vadovaujama 9 strībų bei milicininkų grupė išvyko į Macelius sulaikyti Raudonosios armijos dezertyro. Atskubėję į kaimą, stribai pamatė, kad iš partizanų rėmėjų Tado ir Kazio Jurgelevičių trobos išėjo 3 raudonarmiečių uniformomis apsirengę vyrai. Į klausimą „Kas tokie?“, stribai išgirdo atsakymą – „Savi“. Tada iš Jurgelevičių sodybos į „liaudies gynėjus“ pasipylė šautuvų ugnis. Roman'as bandė organizuoti gynybą už daržinės, bet jo pavaldiniai visiškai pakriko. Apie 25 partizanų grupė kautynių metu nukovė 2 stribus, milicininkus Kovalevskį ir Jokūbonį sužeidė. Net nesuirinkę nukautųjų, pasimetę kolaborantai pabėgo į Valkininkus. Broliai Jurgelevičiai, pagrįstai tikėdamiesi žiauraus keršto, paėmė savo gyvulius, turtą ir pasitraukė į miškus kartu su laisvės kovotojais²³.

Atėjus pavasariui, partizanai surengė dar kelias rezultatyvias atakas prieš okupantus ir jų rėmėjus. Balandžio mėn. pradžioje A. Radžiaus-Ridiko vadovaujamas būrys prie Pošalčių kaimo surengė pasalą NKVD kareiviams ir du iš jų

¹⁹ Bubnys A. Armija krajoba ir sovietinis režimas Lietuvoje 1944–1945 metais, *Lietuvos archyvai: Ką byloja KGB dokumentai*, Vilnius, 1999, t. 13, p. 40; Václavo Kislovskio 1945 08 17 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 14392/3, t. 2, l. 33.

²⁰ Jie palaidoti Šalčininkų rajono Mištūnų kaimo kapinėse. Du žuvę lenkai palaidoti Vėžionių kapinėse.

²¹ *Lietuvos naikinimas...*, p. 132–135; Benkus V., *Valkininkų krašto...*, p. 2; V. Saulėno liudijimas autoriui.

²² Radžius B. *Kovos Valkininkų...*, p. 2.

²³ NKVD–NKGB operatyvinės grupės Trakų apskrīčiai viršininko papulkininkio Ryžkovo ir NKVD Trakų apskrīties skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1945 02 16 tarnybinis raštas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui generolui majorui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1728, l. 75; Papulkininkio F. Husarovo 1945 02 17 tarnybinis raštas NKVD–NKGB operatyvinės grupės Trakų apskrīčiai viršininkui papulkininkui Ryžkovui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1728, l. 284–285.

nukovė. Balandžio 21 d. 4 km nuo geležinkelio stoties 15 partizanų grupė apšaudė NKVD valsčiaus poskyrio viršininką lydėjusius sribus. Partizanų pagalbininkui Broniui Radžiui pranešus, gegužės mėn. pradžioje prie Krūminių kaimo partizanai nušovė sribą Lugavoją ir gyventojus terorizavusį paruošų agentą²⁴.

Deja, dėl pagrindinio dalyvių neatsargumo didelė tragedija, tiksliau pasakius – žudynės, įvyko Mištūnų kaime gegužės 1 d. pavakarę. Tą kartą per Atvelykį pas Anastaziją Griežienę į šokių vakarėlį susirinko Mištūnų, Jakėnų, Naniškių, Čebatorių kaimų jaunimas, partizanų rezervistai bei ryšininkai. Enkavėdistai su sribais atsitiktinai apie tai sužinojo ir apsupo sodybą. Vos suėję į vidų, saugumiečiai suriko: „Iškelt rankas!“ Jonas Čironas, grojęs mandolina, kirto sribui ir laimingai pabėgo. Tuomet kitas „liaudies gynėjas“ Juozas Dūkšta pasistatė ant šulinio rentinio kulkosvaidį ir pradėjo šaudyti į bėgančiuosius bei į trobos vidų. Nuo kulų krito partizanas Pranas Kučinskas, rezervistai Stasys Verbickas, Adolfas Pečiukonis, Juozas Benkus ir Jonas Junda. Sužeidė Joną Dinglevičių ir Joną Radžių, kurie vėliau saugumiečių nelaisvėje nuo žaizdų mirė. J. Dūkšta nušovė ir bandantį pabėgti savo pusbrolių Augustą Dūkštą. Taip pat sribai sužeidė dvi merginas bei Stasį Pečiukonį. Kas bėgo per virtuvės langą, tiems pasisekė, mat toje pusėje budėjęs skrebas Stasys Griežė buvo prievarta paimtas į tarnybą, todėl šaudė „Dievui į langus“. Suimtas Stepas Junda buvo žiauriai sumuštas ir išsiųstas į Igarką. Toks pat likimas ištiko Aleksandrą Versecą, kuris atsidūrė Vorkutos lageriuose ir ten mirė²⁵. Praėjus porai dienų (gegužės 4 d.), dar vieno skaudaus smūgio neišvengė S. Versecko-Avižos būrys – karinės čekistinės operacijos metu žuvo 6 kovotojai, 3 buvo suimti, iš jų – Motiejus Puzas-Lydeka²⁶.

1945 m. žiemą prasidėjo pagrindinių organizacinių struktūrų intensyvaus formavimosi ir vienijimosi laikotarpis. Balandžio 4 d. žuvus J. Matukevičiui-Vilkui, Trakų apskrityje veikusiems partizanų būriams ėmė vadovauti A. Kaukolis-Pavasaris. Birželio mėn. Eišiškių, Valkininkų bei Onušio valsčiuose savarankiškai veikusių, bet tarpusavyje ryšius palaikiusių partizanų būrius suvienyti ir paimti savo vadovybėn iniciatyvos ėmėsi pagrindinė organizacija Lietuvos partizanų sąjunga (LPS). Organizaciją 1945 m. kovo mėn. įkūrė ir jai vadovo Zigmąs Raulinis²⁷. LPS vadovai turėjo ambicingų planų ir siekė suvienyti visą Lietuvos pasipriešinimą. Z. Raulinio pavaduotojas administracijai Matas Mastauskas-Vilkas rūpinosi LPS komitetų (rinktinių) apskrityse kūrimu. Gegužės 26 d. jis atvyko į Valkininkų valsčiaus Krūminių kaimą ir, lydimas partizano Vytauto Norkūno-Neries, susisiekė su būrių vadais A. Kaukoliu-Pavasariu, S. Versecku-Aviža, M. Česniu-Lapkričiu, M. Vičkačka-Vasara bei Boleslovu Poškumi-Naru. Pasitarimų metu buvo nutarta Onušio, Valkininkų ir iš dalies Eišiškių valsčiuje įkurti Geležinio Vilko rinktinę²⁸. Pažadėjęs atsiųsti LPS atstovą karininką, M. Mastauskas grįžo į Vilnių²⁹.

²⁴ Benkus V. *Valkininkų krašto...*, p. 2.

²⁵ Benkus V. *Valkininkų krašto...*, p. 2.

²⁶ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37607/3, l. 13.

²⁷ Zigmąs Raulinis buvo vokiečių karinės žvalgybos (abvero) parengtas kaip desantininkas diversantas ir lėktuvu perverstas į Lietuvą 1945 m. pradžioje.

²⁸ Kasparas K. *Lietuvos karas...*, p. 325.

²⁹ 1945 m. birželio pradžioje LPS struktūroje veikė Švenčionių, Geležinio Vilko (Valkininkų) ir Gedimino (Utenos, Rokiškio apskr.) rinktinės, buvo palaikomas ryšys su 5 LLA apylinkės – Didžiosios Kovos apygardos, Tigro-Sakalo rinktinės ir Dzūkų grupės štabais. Laikinas Valkininkų komitetas buvo perorganizuotas į Trakų apskrities komitetą, vadovaujamą Adolfo Baublio-Merkio, su nariais – ryšių viršininku V. Černaičiu-Šaltiniu, Henriku Riboku, Leonu Kuncevičiumi-Sakalu ir kt. Birželio 20–23 d. NKVD suėmė LPS štabo narius. Neišvengė arešto ir M. Mastauskas bei Valkininkų-Trakų komiteto nariai (išskyrus A. Baublį), todėl ryšys su L. Tarasevičiumi nutrūko ir ateityje nebuvo atnaujintas. (Žr.: Kasparas K. *Lietuvos karas*, p. 552–553.)

Patriotiški Krūminių kaimo gyventojai nuo pat sovietų sugrįžimo vykdė pagrindinę veiklą. Gegužės mėn. pradžioje A. Kaukolio-Pavasario ryšininkas Silvestras Norkūnas-Audra³⁰ Vilniuje nupirko rašomąją mašinėlę ir kartu su klieriku Kuncevičiumi Krūminių kaime išleido keliasdešimt atsišaukimų bei leidinį „Į laisvę“³¹.

Netrukus (birželio 2 d.), M. Mastausko paskatintas, iš Vilniaus į Valkininkų ir Onuškių valsčių apylinkes vienyti partizanų būrių bei perduoti juos LPS vadovybei atvyko nepriklausomos Lietuvos kariuomenės leitenantas mokytojas Leonas Tarasevičius. Per kelis mėnesius L. Tarasevičius, pagrindyje pasirinkęs Aro, Lūšies slapyvardžius, užmezgė ryšius su M. Vičkačkos-Vasaros, J. Dambrausko-Siaubo, A. Kaukolio-Pavasario, J. Jakubavičiaus-Rugio, M. Česnio-Lapkričio, V. Voverio-Žaibo būriais ir juos sujungė į Geležinio Vilko rinktinę. Tačiau ryšio su besiformuojančios Dainavos apygardos vadovybe neturėjo³². Vienintelį kartą birželio mėn. jis buvo susitikęs su A. Ramanausku-Vanagu, kuris jam padarė „tikro idealisto“ išpūdį. Deja, L. Tarasevičiaus ryšiai su LPS nutrūko, nes organizacija liepos pradžioje buvo sunaikinta, sutartame ryšio punkte Vilniuje niekas neatsiliepė³³.

Geležinio Vilko rinktinės organizavimą trukdė NKVD kariuomenės liepos 4–8 d. vykdytas Valkininkų miškų „šukavimas“. Partizanai neišvengė aukų – liepos 6 d., gavę pranešimą iš informatoriaus, netoli Šlaito, Pamerkių kaimų čekistai surengė karinę operaciją prieš S. Versecko-Avižos būrį ir nukovė 5 partizanus, 3 suėmė³⁴. Liepos 26 d. netoli Kaniūkų kaimo (Onuškių vls.) žuvo A. Kaukolis-Pavasaris.

Rugpjūčio 4–5 d. Daugų (Alytaus apskr.) ir Onuškių valsčiuose Geležinio Vilko rinktinės daliniai surengė pirmąją Lietuvoje plataus masto baudžiamąją akciją prieš kolaboravimu kaltintus gyventojus. Iš viso buvo sušaudyti 48 tikri ir tariami kolaborantai bei jų artimieji. Valkininkiečiai šiuose kontroversiškai vertinamuose veiksmuose nedalyvavo. NKVD sureagavo labai stipriai – pradėjo masinius siautimus, areštus, krėtė miškus ir kaimus, prigužėjo tūkstančiai vidaus kariuomenės kariškių. Partizanai buvo išblaškyti, jų veiklą enkavedistams pavyko kuriam laikui visiškai suparalyžiuoti. Iškart po šių įvykių S. Verseckas-Aviža, M. Česnys-Lapkritis, S. Aleksa-Varpas ir V. Norkūnas-Neris norėjo susitikti su masines represijas organizavusiu rinktinės vadu L. Tarasevičiumi-Aru, todėl, jo ieškodami, atvyko pas M. Vičkačką-Vasara į Burbonių mišką (Onuškių vls.). Nežinia, apie ką jie norėjo pasikalbėti, tačiau išeidamas V. Norkūnas-Neris priekaišiojo M. Vičkačkai: „*Prisivirėte košės, dabar patys ją ir srėbkite*“³⁵. Iš šios frazės galima spėti valkininkiečių vadus buvus nepatenkintus tokiais prieštariniais ir didelius nuostolius rinktinėi atnešusiais gretimų valsčių partizanų veiksmis.

Dzūkijoje centralizacijos ir organizacinių struktūrų formavimosi procesas rudenį beveik užsibaigė. Rugpjūčio 10 d. Dzūkų grupės vado pulkininko leitenanto Juozo Vitkaus-Kazimieraičio pastangomis Geležinio Vilko rinktinė pagaliau buvo įjungta į Dzūkų grupės sudėtį, kuri lapkričio 18 d. pavadinta A (vėliau – Dainavos apygarda). Geležinio Vilko rinktinę tuomet sudarė du batalio-

³⁰Galbūt V. Norkūno-Neries brolis?

³¹Kasparas K. *Lietuvos karas...*, p. 325.

³²Kasparas K. *Lietuvos karas...*, p. 536–538, 552.

³³Ramanauskas A. *Daugel krito...*, p. 59.

³⁴NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1945 10 20 tarnybinis raštas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui generolui majorui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1730, l. 233.

³⁵Pocius M. *Partizaninis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m., kova su kolaboravimu kaltintais gyventojais* (daktaro disertacija), Vilnius, 2005, l. 83; *Buržuazinių nacionalistų...*, p. 84.

nai: Onuškių–Eišiškių–Valkininkų bei Varėnos–Rudnios. Pastarajam tuomet vadovavo atsargos leitenantas mokytojas Lionginas Švalka-Šernas, jo pavaduotojai buvo Adolfas Baublys-Merkys ir J. Jakubavičius-Rugys. L. Tarasevičius-Aras dėl NKVD kariuomenės siautimo patyrė sunkų psichinį sukrėtimą, todėl reorganizuotos Geležinio Vilko rinktinės vadu nuo rugsėjo 1 d. buvo numatytas kapitonas Petras Petrėnas-Viršaitis, tačiau dėl savavališko pasišalinimo nuo pareigų jis apygardos vado lapkričio 5 d. įsakymu buvo išbrauktas iš partizanų sąrašų, o rinktinės vadu paskirtas Varėnos-Rudnios bataliono vadas L. Švalka-Šernas. Gruodžio 4 d. mūšyje prie Mardasavo kaimo (Varėnos vls.) žuvus L. Švalka, rinktinei vėl ėmė vadovauti pasveikęs L. Tarasevičius-Aras, iki tol formaliai ėjęs Onuškių–Eišiškių–Valkininkų bataliono vado pareigas. Iš esmės nuo rugsėjo 22 d. šiam batalionui vadovavo Vincas Kukė – Aitvaras, Šilas. Gruodžio 31 d. Dainavos apygardos vadas J. Vitkus-Kazimieraitis oficialiai įsakė L. Tarasevičiui laikinai eiti Geležinio Vilko rinktinės vado pareigas³⁶.

1945 m. liepos mėn. Lietuvoje prasidėjo pirmieji partizanų šeimų trėmimai ir masinis, daug nuostolių pagrindžiui ir taikiems gyventojams atnešęs NKVD kariuomenės siautėjimas. Liepos 17 d. iš Trakų apskrities sovietų valdžia ištrėmė 44 partizanų šeimas (180 žmonių): iš Onuškių valsčiaus – 15, Kaišiadorių – 12, Žaslių – 9, Žiežmarių – 5. Iš viso iki rugsėjo 3 d. iš Trakų apskrities NKVD ištrėmė 295 žmones (77 šeimas). Daugiausia nukentėjo Onuškių valsčius – buvo ištrėmta 45 šeimos (150 žmonių). Valkininkų krašto žmonės, lyginant su kitais valsčiais, tąkart nukentėjo daug mažiau (nėra tikslų duomenų), tačiau partizanų būriai patyrė didžiulių nuostolių. Nuo birželio mėn. 1 d. iki rugpjūčio mėn. 20 d. Avizos būrys neteko 15 partizanų (NKVD 1 suėmė, 7 nukovė, 7 legalizavo), o Lapkričio dalinys – 25 (9 nukovė, 8 suėmė ir 8 legalizavo)³⁷.

Šalia kovos su pagrindžiu sovietų valdžia vykdė dar ir ekonominę finansinę prievartą – vertė gyventojus duoti valstybines paskolas po 50–100 rublių (mažiausia suma buvo 25 rb) ir išduodavo obligacijas. Iš žmonių atimdavo sėti atvežtą vasarojų, javus, o pasėtus žieminius rugius neleisdavo nusipjauti. Tokia ūkinė bei represinė naujos valdžios politika skaudžiai palietė daugelį valsčiaus žmonių³⁸. Negana to, gegužės–birželio mėnesiais per Pietų Lietuvą į Leningrado sritį specialūs rusų konvojai varė milžiniškas galvijų kaimenes, atimtas iš Rytų Prūsijos vokiečių ūkininkų. Nuo gyvulių nukentėjo Valkininkų, Dargužių, Čižiūnų kaimų žmonių pasėliai. Atėjus žiemai, neturėdami pašaro, ūkininkai plėšė šiaudinius stogus ir jais šėrė išbadėjusius gyvulius.

Pasibaigus karui, didelė dalis pasipriešinimo dalyvių nutarė registruotis, nes jau nereikėjo bijoti žūti fronte. Antra vertus, taip stengtasi apsaugoti savo šeimas nuo ištrėmimo, kai kurie kovotojai suprato, kad tolesnis ginkluotas pasipriešinimas neteko perspektyvos, nusivylė greito karo tarp Vakarų valstybių ir Sovietų Sąjungos galimybe. 1945 m. vasarą ir rudenį vykusį legalizaciją, nuolatinės žūtys, areštai smarkiai praretino pagrindžio gretas. Nežinia kokiais sumetimais spalio mėn. pradžioje nutraukti kovą nutarė keli pagrindiniai Valkininkų krašto partizanų vadai. NKVD legalizavo S. Versecką-Avižą ir 2 jo būrio partizanus – S. Aleksą-Varpą ir Motiejų Verbicką-Vytenį. Beveik tuo pačiu

³⁶Kasparas K. *Lietuvos karas...*, p. 536–538.

³⁷NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1945 08 20 pažyma, *LVA*, f. K-1, ap. 18, b. 75, l. 209.

³⁸Liudytojo S. Saulėno pasakojimas autoriui.

metu M. Česnys-Lapkritis išvedė legalizuotis brolių Antaną Česnį-Atėjūną, Juozą Moženį-Klajūną ir Juozą Norkūną-Žilvitį³⁹.

Nepaisant žymaus pogrindžio narių skaičiaus sumažėjimo, likę laisvės kovotojų būriai metų pabaigoje toliau atkakliai priešinosi. Lapkričio 29 d. apie 22 val. Žvingeliškių kaime 11 sribų būrys, vadovaujamas NKVD Valkininkų valsčiaus poskyrio viršininko vyresniojo operatyvinio įgaliotinio jaunesniojo leitenanto Bryndin'o ir milicijos poskyrio viršininko jaunesniojo leitenanto Nemkov'o⁴⁰ susidūrė su Prano Janušausko-Aro⁴¹ ir Stasio Legetavičiaus-Aušros vadovaujamu apie 12 kovotojų daliniu. Partizanai pas rėmėją Stasį Levanovskį prausėsi pirtyje, kai netikėtai buvo užklupti, tačiau nesutriko, greitai susiorientavo ir puolimą atmušė. Stribai iš mūšio lauko pabėgo. Grįžo į sodybą tik kitos dienos rytą su pastiprinimu. Pagal abejotino tikslumo enkavėdistų duomenis, partizanai turėjo nuostolių, tačiau kokių – nebuvo nustatyta. Vėliau, tardydami gyventojus, čekistai sužinojo, kad mūšyje dalyvavo partizanai Augustas Levanovskis-Lietus, V. Voveris-Žaibas, Liepa, Jautis, Beržas, Grikis, Lapė, Šermukšnis ir kiti⁴². 1945 m. pabaigoje pogrindyje liko tik tvirtai apsisprendę toliau tęsti kovą partizanai.

Geležinio Vilko rinktinė 1946 metais

1946 m. vasario 10 d. sovietų valdžia organizavo „rinkimus“ į SSRS Aukščiausiąją tarybą. Geležinio Vilko rinktinės vadai Lūšis, Siaubas, Žaibas ir Rugys, gavę nurodymus iš J. Vitkaus-Kazimieraičio, sausio 27 d. Varėnos valsčiaus Karpiškės kaime surengė pasitarimą, kuriame apsvarstė šio rinkiminio farso sutrukdyimo planą, buvo pasiūlymų jungtis į stambesnius karinius vienetus. Tačiau užbaigti susirinkimo nepavyko, nes netikėtai pasirodė vidaus kariuomenės dalinys. Atsitraukimo bei susišaudymo su NKVD operatyvine grupe metu žuvo du partizanai. K. Versecką-Puškiną sužeidė ir jis mirė Varėnos valsčiaus Pabaronės kaimo A. Stankevičiaus sodyboje⁴³. Lengviau sužeistas A. Radžius-Šturmas prisiglaudė Daržininkų kaime, kur jį vaistais aprūpindavo J. Jakubavičius-Rugys. Tačiau šie nuostoliai nesukliudė numatytoms priešrinkiminėms priemonėms. Iš tiesų aktyvūs priešrinkiminiai veiksmai prasidėjo dar iki vadų pasitarimo. Antai sausio 14 d. apie 115 vyrų partizanų dalinys atėjo į Krūminių kaimą ir perspėjo gyventojus neiti balsuoti, kitaip grasino kaimą sunaikinti. Kitą dieną, persirengę rusų uniformomis, Mištūnų kaime partizanai sušaudė rinkiminės komisijos narę, Čebatorių apylinkės tarybos pirmininkę Apoloniją Galiniene, jos vyrą Juozą Galinį ir vyro brolių Joną Galinį. NKVD duomenimis, mirties bausmės įvykdė J. Dambrausko-Siaubo 6 partizanų būrys. Kaip rašoma enkavėdistų dokumentuose, akcijoje dalyvavęs K. Verseckas-Puškinas neva taip J. Galinį nubaudęs už tai, kad šis NKVD įstaigai suteikė žinių apie partizanų judėjimą. Ki-

³⁹NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio ir NKVD-NKGB Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininko pavadootojo majoro Smirnovo 1945 10 09 tarnybinis raštas LSSR NKVD komisarui generolui majorui Bartašiūnui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1729, l. 278.

⁴⁰Stribų žygyje į Žvingeliškių kaimą dalyvavo ir Valkininkų valsčiaus vykdomojo komiteto pirminkas Laurukaitis.

⁴¹Saugumiečių duomenimis, Pranas Janušauskas anksčiau dirbo Valkininkų pašto viršininku.

⁴²NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio ir NKVD-NKGB Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininko pavadootojo majoro Smirnovo 1945 12 04 tarnybinis raštas LSSR NKVD komisarui generolui majorui Bartašiūnui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1730, l. 15.

⁴³Kitais duomenimis – Alytaus valsčiaus Padvariškės kaime.

tą dieną enkavėdistai suėmė 6 pagrindžio rėmėjus⁴⁴. Netoli Šarkiškės kaimo rinkimų išvakarėse buvo nupjauti 7 telefono stulpai, taip pat buvo nutrauktas telefoninis ryšys linijoje Varėna–Alytus ir Varėna–Valkininkai. Giraitės kaimo apylinkėse išklijuoti atsišaukimai, draudžiantys gyventojams balsuoti. Iš Giraitės bei Matuizų apylinkių tarybos pirmininkų ir sekretorių, rinkiminių komisijų narių partizanai paėmė raštiškus pasižadėjimus nedalyvauti ir nevykdyti rinkimų agitacijos. Giraitės pradinės mokyklos mokytojas Jonas Skliutas pasirašė tokio turinio pasižadėjimą:

Giraitė, 1946, 1. 13.

Pasižadėjimas

Aš, žemiau pasirašęs Giraitės pradinės mokyklos mokytojas Jonas SKLIUTAS, pasižadu neraginti piliečius balsuoti už SSRS 1946 metų vasario 10 d. ir pats už SSRS nebalsuosiu. Už savo įsipareigojimo nevykdymą atsakau savo gyvybe.

Parašas J. Skliutas⁴⁵.

Rinkimų dieną partizanai apšaudė Giraitės rinkiminę apylinkę ir rinkimines urnas nešiojusius sovietinius aktyvistus. Netoli Šarkiškės kaimo buvo apšaudyta okupantų karinė grupė, tačiau susirėmimo metu žuvo Juozas Matuiza-Alksnis. Panašius pagrindžio veiksmus enkavėdistai užfiksavo ir kitose valsčiaus vietose. Vengdami balsuoti, 70 rinkėjų iš Pučkornės kaimo išvažiavo į Vilnių neva apsipirkti⁴⁶.

Skaudų nuostolį partizanai patyrė balandžio 3 d., kai, informatoriui pranešus, Varėnos valsčiaus Pabaronės kaime MVD vidaus kariuomenės 261 šaulių pulko 2 bataliono 5 kuopos kariškiai užpuolė rinktinės vadavietę Adomo Stankevičiaus name. Nelygiose 45 minutes vykusiose kautynėse žuvo Geležinio Vilko rinktinės ir Onušio–Eišiškių–Valkininkų bataliono vadas L. Tarasevičius-Lūšis (sužeistas nusišovė) bei jo adjutantas Adolfas Kalanta – Kiškis, Kostas. Okupantams pavyko sulaikyti propagandos ir žvalgybos skyriaus viršininką Adolfą Uždavių-Dobilą⁴⁷. Dainavos apygardos vadas J. Vitkus-Kazimieraitis Geležinio Vilko rinktinės vadu paskyrė V. Kukešilą. Rinktinė buvo pertvarkyta, perduodant Varėnos–Rudnios (kitaip – 3) batalioną Merkio rinktinei. Šiam batalionui vadovauti paskyrė J. Jakubavičių-Rugi, jo pavaduotoju tapo A. Baublys – Merkys, Vytas.

Geležinio Vilko rinktinėje liko 2 batalionai: Onušio–Eišiškių–Valkininkų (vėliau pavadintas 1-uoju), turėjęs apie 40 partizanų, ir Daugų (vėliau pavadintas 2-uoju), jungęs apie 30 partizanų. Onušio–Eišiškių–Valkininkų batalionui, sudarytam iš dviejų būrių, ėmė vadovauti J. Dambrauskas-Siaubas, jo pavaduotojas buvo Stasys Legetavičius-Aušra. Į Daugų (2-ąjį) batalioną buvo performuota V. Voverio-Žaibo vadovaujama Geležinio Vilko grupė, sugrįžusi atgal iš Dzūkų rinktinės pavaldumo⁴⁸.

⁴⁴NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1946 01 19 tarnybinis raštas LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui generolui majorui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1731, l. 34–40.

⁴⁵*Lietuvos partizanų Dainavos apygarda...*, p. 106; MVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1946 01 26 specpranešimas, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3099, l. 30–31.

⁴⁶*Buržuazinių nacionalistų...*, p. 98–99.

⁴⁷MVD Valkininkų valsčiaus poskyrio vyresniojo leitenanto Pavlovskio 1946 04 03 pranešimas, *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3091, l. 2.

⁴⁸Kasparas K. *Lietuvos karas...*, p. 538.

Pastaba: Iki maždaug 1946 m. rugsėjo mėn. batalionai vadinosi valsčių, kuriuose veikė, vardais, vėliau jiems buvo suteikti skaičių pavadinimai.

Rugpjūčio 15 d. daugelyje valsčiaus kaimų vyko Žolinės vakarėliai. Enkavėdistai tikėjosi, kad juose gali dalyvauti partizanų, todėl su užduotimi krėsti miškus, kaimus ir ieškoti partizanų buvo išsiųstos NKVD vidaus kariuomenės 261 šaulių pulko 5 kuopos, dislokuotos Valkininkuose, 4 žvalgybinės paieškos grupės. Naktį iš 15 į 16 d. viena grupė Senujų Naniškių kaime, legalizuoto partizano Motiejaus Verbicko-Vytenio troboje pastebėjo pro langą šviečiančią ugnelę⁴⁹. Pas M. Verbicką buvo atvykęs su juo Vilniuje „netyčia“ susipažinęs „studentas“ MGB agentas Aleksejus Škutko, kuris neva slapstėsi nuo saugumo ir norėjo susisiekti su pogrindžio vadais. Į susitikimą atėjo Geležinio Vilko rinktinės vadas V. Kukė-Šilas ir A. Radžius-Šturmas. Vos tik jie suėjo į namą, tarpduryje pasirodė du rusų kareiviai. Prasidėjo susišaudymas. V. Kukė-Šilą nušovė prie stalo, M. Verbickas-Vytenis šoko pro langą, bet krito pakirstas kulkos. A. Radžius-Šturmas susišaudymo pradžioje išpuolė priemenėn, po to šaltakraujiškai susimaišė su kareiviais ir tuo pasinaudodamas laimingai pasitraukė. A. Škutko „stebuklingai“ liko gyvas ir, paėmęs nukauto partizano ginklą, su saugumiečiais išvyko į Valkininkus. Vėliau Senujų Naniškių kaime valstybės saugumas suėmė rinktinės ryšininką Julijų Kaziukonį⁵⁰. Dėl didelių nuostolių rugpjūčio 23 d. Geležinio Vilko rinktinė apygardos vado įsakymu buvo išformuota, o jos likučiai prijungti prie Dzūkų ir Merkio rinktinių⁵¹.

Klastingos saugumiečių operacijos dėka rugsėjo 2 d. į susitikimą su NKVD specialiosios grupės agentais smogikais, apsimetusiais tikrais partizanais, atėjo ir iš pasalų buvo sušaudyti: buvusio Onušio–Eišiškių–Valkininkų (1-ojo) bataliono vadas J. Dambrauskas-Siaubas, jo pavaduotojas S. Legetavičius-Aušra, Jonas Dulius-Klevas, Vaclovas Budrevičius-Lietus ir sodybos, kurioje įvyko susitikimas, šeimininkų Blažonių šeima⁵². Onušio–Eišiškių–Valkininkų (1-ajam) batalionui savo iniciatyva ėmė vadovauti A. Radžius-Šturmas. Tiesą pasakius, iš bataliono buvo likęs tik nedidelis Merkio vardo būrys, kuris veikė Valkininkų, Eišiškių ir Varėnos valsčiuose. Merkio rinktinės vadas A. Ramanauskas-Vanagas rugsėjo 28 d. raportavo Dainavos apygardos vadui Dominykui Jėčiui-Ažuoliui apie padėtį Geležinio Vilko rinktinės veikimo ribose. Jo duomenimis, iš rinktinės tuomet liko tik vienas būrys, kurį sudarė A. Radžius-Šturmas, A. Barysas-Narcizas, P. Janušauskas-Aras, partizanas slapyvardžiu Sakalas, Aleksandras Nalivaika-Jazminas bei sunaikinto J. Dambrausko-Siaubo būrio keli vyrai, kurie laikėsi buvusio 2-ojo (Daugų) bataliono vado V. Voverio-Žaibo būryje. Išlikusiems partizanams vadovauti A. Ramanauskas paskyrė A. Radžių-Šturmą, „*kuris yra baigęs keturis skyrius, bet labai energingas ir drąsus*“. Šturmui buvo pavesta „dar iki pirmo sniego“ sudaryti sėslųjų partizanų dalinėlį kaimuose⁵³.

Be kovos su okupantais ir stribais, partizanai nevengė po perspėjimų bausti kolaboruojančius vietinės administracijos darbuotojus, partinius aktyvistus bei šnipinėjimu kaltintus civilius gyventojus. Tai buvo sudėtinė kovos su komunistų vykdoma prievartine krašto sovietizacija dalis. Jeigu laisvės kovotojai bausdavo sovietų valdžios pareigūnus ar su okupantais bendradarbiav-

⁴⁹ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko majoro Kerino 1946 08 22 informacinė suvestinė LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui generolui majorui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1732, l. 177.

⁵⁰ Benkus V. *Valkininkų krašto...*, p. 5.

⁵¹ *Lietuvos partizanų Dainavos...*, p. 20; Benkus V. *Valkininkų krašto...*, p. 5.

⁵² Pocius M. MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959 m., *Darbai*, Vilnius, 1996, Nr. 1, p. 49–72.

⁵³ *Lietuvos partizanų Dainavos...*, p. 76.

sius civilius gyventojus, tai dažniausiai tam vienoks ar kitoks pagrindas būdavo. Net pasitraukę iš pareigų sovietiniai pareigūnai būdavo baudžiami. Antai 1946 m. vasario 7 d. Valkininkų miestelio pakraštyje buvo rastas sunkiai sužeistas apgiręs buvęs apylinkės tarybos pirmininkas Feliksas Kazlauskas, kuris greitai mirė⁵⁴. Ne-trukus, aiškindamiesi įvykio aplinkybes, saugumiečiai suėmė pirmininko nužudymu įtartą Silvestrą Blažulionį, kuris kovo 1 d. pabėgo iš NKVD Valkininkų poskyrio areštinės, tačiau persekiojanti operatyvinė grupė jį pavijusi nušovė⁵⁵. Birželio 7 d. Valkininkų valsčiaus vykdomojo komiteto finansų instruktorius Murajevskis išvyko į Senujų Naniškių kaimą tikrinti pieno pristatymų ir dingo be žinios. Saugumiečiai įtarė, kad jį sušaudė Rugio būrys. Rugsėjo 2 d. netoli Dargužių kaimo partizanai nušovė buvusį Valkininkų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininką Aleksandrą Jankaitį, kurį sovietų valdžia buvo atleidusi iš pareigų už blogą darbą⁵⁶. Gruodžio 17 d. Dzūkų rinktinės Geležinio Vilko grupės būrys Urkionių kaime sušaudė apylinkės tarybos sekretorių Vladą Lusą, šnipinėjimu kaltintus jo sūnų Albertą, Mariją Versockienę ir jos dukrą Jadvygą⁵⁷.

Opų materialinio apsirūpinimo klausimą partizanai dažnai sprendavo užpuldami valstybines įmones, nes tokią veiklą traktavo kaip teisėtą. Naktį iš spalio 26 į 27 d. Merkio rinktinės 3-iojo (Varėnos) bataliono partizanai Boleslovas Poškus-Naras, Bronius Didika-Alksnis, Julius Karpis – Vieversys, Aleksas, Juozas Kaziulionis-Klevas, Algirdas (vokietis) ir Merkio būrio vadas A. Radžius-Šturmas Matuizų kaime sulaukė naują „Chevrolet“ amerikonišką automobilį, nuvažiavo į tame pat kaime buvusį kooperatyvą ir iš jo konfiskavo 18 anglišku padėvėtų tamsios spalvos švarkų, 9 baltinius, 5 kelnes, 130 siūlų ritinių, 100 degtukų dėžučių, 2 palaidines, 180 m medžiagos baltiniams, 50 kg cukraus, 100 kg miltų, 2 kg tabako, 300 papirosų, 9 poras kaliošų ir 8 kg muilo. Minėtus daiktus partizanai susikrovė į mašiną, pasivėžėjo iki saugios vietos, perdėjo į vežimus, automobilį sudegino ir pasitraukė. Daiktai pagal poreikius buvo paskirstyti 3-iojo bataliono partizanams⁵⁸.

1946 m. lapkričio 14 d. kautynėse su okupanto kariuomenės daliniu žuvus A. Radžiui-Šturmui⁵⁹, Merkio būriui ėmė vadovauti A. Barysas-Narcizas. Būrio likučius sudarė tik P. Janušauskas-Aras, Stasys Babraitis-Aukštaitis ir A. Nalivai-ka-Jazminas, kurie 1947 m. įsiliejo į Merkio rinktinės 3-iojo (Varėnos) bataliono, vadovaujamo J. Jakubavičiaus-Rugio ir jo pavaduotojo A. Baublio-Vyto, būrius.

1947 m. pradžioje MGB Trakų apskrities skyriaus viršininkas papulkininkis Krainovas informavo centrinę vadovybę, kad Trakų apskrityje nuo 1944 m. rudens veikęs J. Dambrausko-Siaubo 131 kovotojų dalinys, sudaręs Geležinio Vilko rinktinės branduolį ir jungęs 4 bū-

⁵⁴ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1946 02 14 tarnybinis raštas LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui generolui majorui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1731, l. 108.

⁵⁵ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1946 03 01 tarnybinis raštas LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui generolui majorui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1731, l. 139.

⁵⁶ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko majoro Kerino 1946 08 22 informacinė suvestinė LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui generolui majorui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1732, l. 177.

⁵⁷ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 09 03 pažyma LSSR valstybės saugumo ministrai D. Jefimovui, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1741, l. 152.

⁵⁸ Merkio rinktinės 3 bataliono vado pavaduotojo A. Baublio-Vyto raportas rinktinės vadui Adolfui Ramanauskui-Vanagui apie Matuizų kaime 1946 10 29 įvykdytą operaciją, *LYA*, f. 3377, ap. 55, b. 271, l. 47–48.

⁵⁹ Apie jo žūtį plačiau priede Nr. 1.

rius, 1945–1946 m. buvo beveik visiškai sunaikintas. Iš viso iki 1947 m. pradžios enkavėdistai legalizavo 61, nukovė 31 ir suėmė 32 J. Dambrausko-Siaubo grupuotės partizanus. MGB duomenimis, 1944–1946 m. J. Dambrausko dalinių (iš esmės saugumiečiai turėjo galvoje Geležinio Vilko rinktinę – M. P.) sudarė: Valkininkų valsčiuje kovojęs S. Versecko-Avižos 18 vyrų būrys (iš jų 12 MGB legalizavo, 4 suėmė ir 1 nukovė), Onušio valsčiuje bazavęsis M. Vičkačkos-Vasaros 35 partizanų būrys (iš jų 23 MGB legalizavo, 5 suėmė ir 7 nukovė), Valkininkų valsčiuje veikusi M. Česnio-Lapkričio 16 kovotojų būrys (iš jų 8 MGB legalizavo ir 8 nukovė) ir Onušio, Daugų valsčiuje veikęs paties J. Dambrausko-Siaubo 61 laisvės kovotojo būrys (iš jų 26 MGB legalizavo, 15 nukovė ir 14 suėmė). 1947 m. pradžioje kovą tęsė tik 7 sunaikintos Geležinio Vilko rinktinės partizanai⁶⁰. Taigi galima padaryti išvadą, kad 1946 m. pabaigoje dėl didžiulių nuostolių ir legalizacijos iš vietinių gyventojų sudaryti partizanų būriai Valkininkų valsčiuje nustojo egzistuoti. Valkininkiečių ginkluotas pasipriešinimas išseko.

DLK Vytauto grupė 1947–1948 metais

Gretimai kovojusiems varėniškiams pavyko išvengti sutriuškinimo, todėl 1947 ir vėlesniais metais į Valkininkų kraštą iš gretimų Varėnos apskrities Varėnos, Perlojos ir Rudnios valsčių dažnai užsukdavo Dainavos apygardos Merkio rinktinės 3-iojo (Varėnos) bataliono 2-as būrys (apie 10 vyrų), vadovaujamas A. Baublio-Vyto. Šio būrio partizanai glausdavosi Giraitės, Voriškės, Jakėnų, Geniūnų, Matuizų, Krūminių kaimuose, tačiau dažniausiai Urkionių kaime pas ryšininkus rėmėjus Petrą Tolvaišą ir du jo sūnus – Juozą ir Stasį. A. Ramanauskas-Vanagas savo atsiminimuose visada labai šiltai atsiliepdavo apie 3-iojo (Varėnos) bataliono kovotojus:

„Apskritai galima pasakyti, kad šiliniai partizanai veiksmingumu nepasižymėjo, užtat buvo drausmingi, blaivūs, nepaprastai nuoširdūs ir teisingi. Jų apranga buvo prasta, maistas dažniausiai labai menkas, judėjimas ribotas, bet jie patyrė mažesnius rusų siautėjimus ir todėl išsilaikyti galėjo daug lengviau“⁶¹.

Kartais partizanai gaudavo gana tikslias žinias apie valstybės saugumui dirbančius gyventojus, tačiau jų sunaikinimas buvo susijęs su nemaža rizika. Antai 1947 m. kovo 29 d. 3-iojo bataliono 2-o būrio partizanai Julius Karpis-Vieversys ir A. Barysas-Narcizas nuvyko į Čebatorių kaimą pas Aleksandrą Balkę, kuris buvo įtariamasis kaip iš MGB ginklą gavęs informatorius. Priėjęs prie lango, J. Karpis-Vieversys rusiškai paprašė atidaryti duris. Prisistačiusi moteris niekaip nenorėjo išileisti, todėl buvo išdaužtas langas. Tą pačią akimirką iš kambario pasigirdo dviejų šautuvų šūviai, tačiau jie nieko nekludė. Partizanai irgi atidengė ugnį ir, kiek pašaudę, pasitraukė. Rytojaus dieną apylinkės gyventojai sužinojo, kad mirties neišvengė broliai Aleksandras ir Jonas Balkės, kurios sunkiai sužeidė jų seserį Marcelę. Greitai atvykę emgėbistai seserį su jos visu turtu iškraustė į Valkininkus⁶².

⁶⁰ NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 03 10 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1733, l. 178–182.

⁶¹ Ramanauskas A. *Daugel krito...*, p. 359.

⁶² Dainavos apygardos Merkio rinktinės 3 bataliono būrio vado Adolfo Baublio-Vyto 1947 04 12 raportas rinktinės vadui Adolfui Ramanauskui-Vanagai prie partizanų susišaudymą su Čebatorių kaimo gyventojais, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 271, l. 71–72.

Kita kolaboravimu kaltintų ir informatoriais dirbusių asmenų baudimo akcija įvykdyta gegužės 17 d. Matuizų ir Giraitės kaimuose. Tuomet netoli Varėnos valsčiaus ribos A. Baublio-Vyto ir Broniaus Sinkevičiaus-Vanago būriai sulaikė į durpių fabrikėlį „Kuleliai“ pramonines prekes vežusią transporto priemonę. Konfiskavę prekes, partizanai automobiliu nuvyko į Matuizų kaimą ir sušaudė įtartus dirbus informatoriais V. Petrovą, jo žmoną Bronislavą, M. Matuizą ir J. Jakubavičių. Gretimaime Giraitės kaime tie patys laisvės kovotojai mirties bausme nubaudė apylinkės tarybos pirmininką Feliksą Molį, jo pavaduotoją Joną Rimšą, MGB informatorius „Moisejevą“ ir „Ščiuką“, taip pat apylinkės sekretorių Julijų Keršį, geležinkelio prižiūrėtoją Joną Lūžą ir durpių fabrikėlio „Kuleliai“ buhalterį Stanislovą Užkuronį⁶³. Birželio 23 d. Butvydonių kaimo gyventojai Zigmas ir Antanas Andriulioniai buitinio konflikto metu užmušė partizanų rezervistų vado pavaduotoją B. Česonį, kuris pats inicijavo muštynes ir sukėlė grėsmę A. Andriulionio gyvybei. Saugumiečiai įtarė, kad jį galėjo užmušti ir dėl kitų priežasčių, nes, jų duomenimis, vietiniai gyventojai labai nemėgo B. Česonio dėl chuliganiškų veiksmų⁶⁴. A. Barysas-Narcizas už B. Česonio mirtį ketino keršyti, tačiau, atrodo, susilaikė nuo atsakomųjų veiksmų⁶⁵. Žinoma tik tai, kad lapkričio 12 d. iš Varėnos valsčiaus į Papiškės kaimą atvykę Merkio būrio partizanai A. Barysas-Narcizas, Vaclovas Vilkiškis-Putinas ir J. Voblis-Audra sušaudė ūkininką D. Pošką ir jo žmoną⁶⁶. Nepavyko išsiaiškinti, dėl kokių motyvų buvo įvykdytos šios mirties bausmės. Rugsėjo 25 d. Varėnos bataliono vado pavaduotojo A. Baublio-Vyto vadovaujamas 2-as būrys ir Felikso Daugirdo-Šarūno skyrius konfiskavo tos pačios durpių gavybos įmonės teritorijoje buvusios parduotuvės prekes, o Matuizų kaime surengė karo lauko teismą ir nubaudė mirtimi fabrikėlio buhalterį MGB informatorių Z. Miliūną, slapyvardžiu „Griša“. Jį kaltino čekistams suteikus informaciją apie 5 partizanų, kuriuos birželio 26 d. nukovė vidaus kariuomenė, buvimo vietą. Partizanams kilo įtarimas tada, kai aktyvų Sakalo būrio ryšininką Joną Miškinį saugumas suėmė, o jo partnerį Z. Miliūną (tuomet jau partizanavusio Vytauto Miliūno-Švyturio brolių) paliko laisvėje. Informatorių tardęs A. Baublų-Vytas jo žmoną išeidamas perspėjo: „*Tavo autobiografijos mes nežinome, todėl kol kas paliekame gyvą, tikėdamiesi, kad po trijų parų Jūs iš čia išvažiuosite*“⁶⁷. Deja, valstybės saugumo dokumentai liudija, kad įvyko apmaudi klaida – Z. Miliūnas jokios naudingos informacijos saugumui neteikė⁶⁸.

1947 m. rugsėjo 25 d. partizanų vadų suvažiavime A. Ramanauską-Vanagą išrinkus Dainavos apygardos vadu, buvo suvienodinta apygardos organizacinė struktūra. Merkio rinktinė J. Vitkaus-Kazimieraičio garbei buvo pavadinta Kazimieraičio vardu. Batalionai pavadinti gru-

⁶³NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 06 03 specpranešimas informacinė suvestinė LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1733, l. 123–124.

⁶⁴NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 07 02 specpranešimas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 3101, l. 185.

⁶⁵NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 12 02 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1567, l. 240.

⁶⁶NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 12 02 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1567, l. 240.

⁶⁷NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 10 03 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1567, l. 163.

⁶⁸NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1947 10 01 specpranešimas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 3110, l. 71.

pėmis. Grupę sudarė keli būriai, o būrys dažniausiai turėdavo kelis skyrius. Kelios grupės sudarė rinktinę, kelios rinktinės – apygardą. Kazimieraičio rinktinės 3-iasis (Varėnos) batalionas buvo pervardintas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio (DLK) Vytauto grupe. Metų pabaigoje DLK Vytauto grupės 2-ame būryje (buvusiame Merkio būryje), be kitų partizanų, dar buvo Vytautas Miliauskas-Švyturys⁶⁹, A. Nalivaika-Jazminas ir P. Janušauskas-Aras. Dainavos apygardos vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas taip charakterizavo DLK Vytauto grupės kovotojus:

„Šia proga tenka pastebėti, kad partizanai perlojiečiai išsiskirdavo iš kitų vyrų. „Perlojos respublikos“ vardas ne veltui tariamas ir dabar. Perlojiečiai partizanai prižiūrėjo vieni kitus. Vieno užgavimą, apsilaidimą ar nusikaltimą laikė visų užgavimu, apsilaidimu ar nusikaltimu. Šiame dalinyje, kuriame daugumą sudarė vien perlojiečiai (jis vėliau buvo pavadintas DLK Vytauto grupe), visuomet viešpatavo griežta drausmė ir broliškas susiklausymas. Narsa ir pasišventimas pareigai čia nebuvo atsitiktinis reiškinys. Apie šį dalinį, kuris nuolat didėjo, galiu atsiliepti tik labai gerai“⁷⁰.

Ginkluoto pasipriešinimo kovoje didelį vaidmenį vaidino legaliai gyvenęs jaunimas – partizanų rezervas, kuriuos pogrindyje vadino organizacinio sektoriaus nariais, rezervistais arba slapukais. Visoje Lietuvoje dideli idealistai buvo gimnazistai. Patriotinių jausmų skatinami, jie dešimtimis palikdavo mokyklos suolus ir išsijungdavo į pogrindžio gretas. Nebuvo išimtis ir Valkininkų gimnazija. 1947 m. lapkričio mėn. MGB išaiškino ir suėmė Valkininkų gimnazijos jaunimo pasipriešinimo grupę, kuriai vadovavo legendinio partizano V. Voverio-Žaibo giminaitis, 7 klasės gimnazistas Vytautas Voveris-Pantera⁷¹. V. Voveris-Pantera iš Onušio valsčiuje veikusio Dzūkų rinktinės Geležinio Vilko grupės būrio vado Jono Kazlausko-Šermukšnio dar 1946 m. lapkričio mėn. gavo užduotį gimnazijoje įkurti organizacinio sektoriaus kuopelę. Pavyko suorganizuoti 7 gimnazistų grupę, pasiryžusią visomis priemonėmis padėti pogrindžiui kovoti su sovietų valdžia. Jaunuoliai rinko žinias apie okupantus ir kolaborantus, sudarinėjo jų sąrašus, kūrė, daugino bei platino antisovietinio turinio lapelius, rinko ginklus ir per V. Voverį-Panterą perduodavo J. Kazlauskui-Šermukšniui. MGB pavyko areštuoti penkis kuopelės narius: Bronių Glebų, Juozą Karužą, Juozą Keršį, Stasį Jankauską ir Antaną Milušį iš Dargužių kaimo⁷², kuriuos vėliau nuteisė ir jie pakliuvo į lagerius. J. Karuža mirė kalėjime. Arešto išvengęs Vytautas Saulėnas pasitraukė pas partizanus. Po šių suėmimų gimnazistų antisovietinė veikla jau nebeatsinaujino. Tačiau nuo sovietų valdžios nukentėjo ne tik gimnazistai, bet ir jų mokytojai. Apkaltinus antisovietine veikla, įvairiu metu kalėjimuose atsidūrė beveik pusė Valkininkų vidurinės mokyklos mokytojų patriotų. Tai Henrikas Ribokas, Vincas Kuodzevičius, Juozas Griškevičius ir Stasys Glebus. Intelligentija, šviesuomenė, dvasininkai buvo ypač akylai sekami. Lietuvą ir jos žmones stip-

⁶⁹ Į pogrindžio gretas įstojo 1947 m. gegužės mėn. Buvęs ryšininkas.

⁷⁰ Ramanauskas A. *Daugel krito...*, p. 240.

⁷¹ Vytautas Voveris gimė 1929 m. Bakaloriškių k.

⁷² NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pavaduotojo vyresniojo leitenanto Kostiučiko 1948 02 02 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministrai D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1567, l. 290.

riai mylėjusiam klebonui A. Bardišauskui saugumiečiai primetė aktyvų dalyvavimą neginkluotame pasipriešinime, suėmė, nuteisė ir išvežė į lagerius. Rašytojas Liudas Dambrauskas savo lagerių memuaruose aprašo šviesios atminties kunigą. Manoma, kad A. Bardišauskas, neištvėręs kančių ir žeminimo, pasirinko savitą mirtį, kai kartą tyčia žengė žingsnį į šalį iš varomos kolonos ir buvo prižiūrėtojų nušautas (pagal instrukciją sargybiniai privalėjo iškart šauti į tokį „pažeidėją“).

1948 m. antrojoje pusėje, kaip atsakas į masinį pasiturinčių ūkininkų bei pogrindžio dalyvių šeimų trėmimą (gegužės 22–23 d.), padažnėjo pogrindžio baudžiamųjų akcijų prieš sovietų valdžios pareigūnus ir kitus kolaboravimu kaltintus gyventojus. Gegužės mėn. naktį iš 27 į 28 d. iš Varėnos valsčiaus atvykęs apie 10 partizanų būrys Jakėnų kaime sušaudė buvusį partizanų rėmėją Antaną Balkę, informatorių V. Užgirį ir Marijoną Kazlauskienę. MGB per informatorius ir liudytojus nustatė, kad gegužės 22 d. tremiant aktyvų partizanų rėmėją iš Jakėnų kaimo Stasį Lusą, šis išlydintiems jį kaimiečiams šūktelėjęs:

„Mane tremia, bet aš žinau, kad tapau skundiko mano švogerio A. Balkės auka. Jam ir kai kam dar kada nors papūs pietų vėjas!“ (S. Lusas taip metaforiškai kalbėjo apie partizanų kerštą – M. P.).

Tremiant S. Luso šeimą, jo dvidešimtmetė dukra Zosė paspruko nuo ją saugojusių kareivių. Saugumiečiai padarė išvadą, jog Z. Lusytė papasakojo partizanams apie tėvo atsiveikinimo žodžius ir nurodė jiems tuos žmones, kuriuos tėvas įtarė buvus išdavikais. Partizanų kerštas buvo nepamatuotai žiaurus, pažeidžiantis vadų nustatytas kolaborantų baudimo taisykles, kadangi pasmerktus žmones kankino. A. Balkei, prieš jį sušaudant, išsuko riešus, tarpdury nuplėšė rankų pirštus, o MGB informatoriui V. Užgiriui sulaužė abi rankas, vėliau pasmaugė⁷³. Birželio 8 d. Naujienu ir Tiltų kaimuose už bendradarbiavimą su sovietų valdžia ir rėmėjams keliamą pavojų trys Geležinio Vilko grupės J. Kazlausko-Šermukšnio būrio partizanai sušaudė Kostą Kazlauską ir buvusį Tiltų apylinkės tarybos pirmininką Joną Žemaitį⁷⁴. Rugpjūčio 5 d. DLK Vytauto grupės Teofilio Valicko-Balio skyrius Pošalčių kaime kaip sovietinius aktyvistus sušaudė Stasį Griežę ir jo žmoną Karoliną. Rugpjūčio 24 d. Valkininkų pakraštyje už aktyvų darbą sovietams partizanai mirties bausmę įvykdė Valkininkų gimnazijos direktorei, Trakų apskrities Darbo žmonių deputatų tarybos deputatei Antaninai Keršienei.

Okupanto represinės struktūros keletą kartų sudavė atsakomuosius smūgius. Didelę netektį išgyveno Kazimieraičio rinktinės vyrai, kai rugsėjo 16 d. žuvo jų vadas J. Jakubavičius-Rugys. Spalio 17 d. netoli Daržininkų kaimo SSRS vidaus kariuomenės kariškiai nukovė Petrą Vaisietą-Šaulį iš Perlojos ir Vladą Saulėną-Kėkštą iš Dargužių kaimo⁷⁵. V. Saulėnas neseniai buvo grįžęs iš lagerio, tačiau, neradęs ištremtos šeimos, išėjo į mišką. Deja, partizanavo tik nepilną mėnesį.

Kurį laiką Valkininkų valsčiuje veikė MGB agentų smogikų specialioji gru-

⁷³NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pavaduotojo majoro Otreško 1948 06 02 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministru D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1745, l. 108.

⁷⁴NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1948 07 03 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministru D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1745, l. 121.

⁷⁵NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1948 09 06 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministru D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1745, l. 275.

pė, kurią sudarė A. Kuklys iš Kuklių kaimo (jo tėvas buvo žuvges kovoje su enka-vedistais), F. Švedas iš Barčių kaimo (jo šeima buvo išstremta į Sibirą) ir V. Zalieckas iš Varėnos valsčiaus Diržamenio kaimo. Apsimetę partizanais, jie vaikščiojo po kaimus tikėdamiesi sužinoti tikrų laisvės kovotojų buvimo vietas, jų ryšininkus ir rėmėjus, tačiau pikti jų kėsmai greitai išaiškėjo. Agentai smogikai turėjo greitai sprukti į Vilnių⁷⁶. Pasitaikydavo ir kuriozinių atvejų. Antai gruodžio 17 d. naktį čekistų operatyvinė grupė Lieponių kaime pastebėjo kažkur skubančius du vyrus, kurie staiga pradėjo šaudyti į kariškius. Palaikę nepažįstamuosius partizanais, saugumiečiai atidengė ugnį ir per apsirikimą nušovė Valkininkų valsčiaus vykdomojo komiteto deputatą Juozą Glebų ir Lieponių apylinkės tarybos pirmininką Antaną Radžių. Vėliau šis įvykis buvo tiriamas, tačiau MGB kariškiai baudmės išvengė⁷⁷.

Paskutiniųjų partizanų grupių žūtis 1949 metais

1949 m. valstybės saugumo žinyba sudavė triuškinančius smūgius Varėnos apskrityje ir Valkininkų apylinkėse veikusiems partizanų būriams. MGB Valkininkų valsčiaus poskyriui tuomet vadovavo vyresnysis leitenantas Kulminskij, vyresniuoju operatyvininku dirbo leitenantas Ostapenko, operatyviniu įgaliotiniu – leitenantas Urbanauskas. Šie saugumiečiai buvo užverbavę 1 agentą ir 55 informatorius⁷⁸, kurių padedami sekė partizanų judėjimą bei aktyvius jų rėmėjus Vaclovą Staniulį iš Papiškės kaimo, Vincą Užgirį iš Jakėnų kaimo ir Vincą Miškinį iš Voriškės kaimo, tuomet gyvenusį Dargužių kaime. Sausio 25 d. Piliakalnio kaime (Aukštadvario vls.) žuvus DLK Vytauto grupės vadui A. Baubliui-Vytui, vadovavimą perėmė jo pavaduotojas Vincas Kalanta-Nemunas. Grupės štabo viršininko pareigas nuo 1948 m. rugsėjo mėn. ėjo P. Janušauskas-Aras, štabe taip pat dirbo Marytė Budėnienė ir Vladas Novikevičius. DLK Vytauto grupę tuomet sudarė V. Kalantos-Nemuno ir Petro Vaitkaus-Genio vadovaujami 2 būriai, jungę apie 40 partizanų. V. Kalantos-Nemuno būrys turėjo Jono Budėno-Klebono ir Juozo Šilansko (Šilučio, Šilo) skyrius, o P. Vaitkaus-Genio būrys – T. Valicko-Balio ir Tarzano skyrius. T. Valicko-Balio skyrius dažniausiai veikė Trakų apskrities Kalesninkų ir Varėnos apskrities Varėnos valsčiuose, tačiau neretai užsukdavo į Valkininkų kraštą. Skyrių sudarė Jonas Kalanta-Mindaugas, V. Miliauskas-Švytyrys (žuvo 1948 m.), Albinas Svirskas-Kazokas, Juozas Puvačiauskas-Puškinas, partizanas slapyvardžiu Puntukas, Kazimieras Berželionis-Briedis, Petras Valickas-Vytyrys (T. Valicko-Balio brolis), Juozas Budėnas-Karvelis, lenkas Vladislav'as Novikevičius ir V. Vilkiškis-Putinas iš Papiškės kaimo J. Budėno-Klebono skyriuje buvo jo pavaduotojas A. Barysas-Narcizas, Jonas Suchockas-Dainius, Die medis, Vytautas Saulėnas-Žalgiris iš Dargužių kaimo ir Jonas Krauladis-Žilvitis. P. Vaitkaus-Genio skyrius (10 kovotojų) veikė Eišiškių ir Rudnios valsčiuose, o Tarzano skyrius (8–10 partizanų) bazavosi Marcinkonių valsčiuje⁷⁹. Kartais į Val-

⁷⁶Benkus V. *Valkininkų krašto...*, p. 6.

⁷⁷NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1948 07 03 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1745, l. 192, 289, 327.

⁷⁸NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1949 07 06 specpranešimas LSSR valstybės saugumo ministrui Kapralovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1748, l. 209, 139.

⁷⁹NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1948 09 06 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1745, l. 275; NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1949 02 03 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1747, l. 3–4.

kininkų apylinkės atžygiuodavo Dzūkų rinktinės Geležinio Vilko grupės J. Kazlauskas-Šermukšnio būrys, kuris jungė apie 10 vyrų ir veikė Onušio bei Daugų valsčiuose. Kovo 7 d. MGB vidaus agentų dėka žuvo Dzūkų rinktinės vadas V. Voveris-Žaibas ir Geležinio Vilko grupės vadas J. Kazlauskas-Šermukšnis. Geležinio Vilko grupei, o tiksliau pasakius – vieninteliam išlikusiam jos būriui, ėmė vadovauti Bronius Krikščionas-Dėdė Andrius.

Nežinoma, koku tikslu sausio 20 d. V. Vilkiškis-Putinas, J. Budėnas-Karvelis ir K. Berželionis-Briedis bandė veržtis į Šniūrų kaime (Kalesninkų vls.) gyvenusio MGB ginkluoto agento S. Jazukevičiaus, slapyvardžiu Špakas, sodybą. Agentas pradėjo iš trobos vidaus šaudyti, nukovė V. Vilkiškį ir sužeidė J. Budėną, kuris, užsėdęs ant arklio, bandė bėgti, tačiau agento tėvas dar kartą jį ginklu sužeidė ir nusilpusį sulaikė⁸⁰.

Sausio pabaigoje T. Valicko-Balio ir J. Budėno-Klebono skyrių bei F. Daugirdo-Šarūno grupės vyrai – Puntukas, Stasys Arbačiauskas-Tigras, Vaclovas Rusas-Ešerys, Dobilas, Miškinis, Bronius Sinkevičius-Vanagas, Juozas Šilanskas-Šilas, Špokas ir Kalavijas nuvyko į Baltarusiją apsirūpinti maistu. Iš ten pasuko į Valkininkų valsčių ir sausio 22 d. atsidūrė Tiltų kaime. Apsistojo Vinco Kuklio iš Kuklių kaimo sesers Zosės Vilkiškienės sodyboje. Tuo pačiu metu MVD Valkininkų poskyrio penki milicininkai, vadovaujami poskyrio viršininko leitenanto Muraškos, Tiltų kaimo apylinkėse ieškojo iš tremties vietų pabėgusių žmonių ir užėjo į apylinkės tarybos pirmininko Juozo Andriulionio namą. Tuo pat metu du partizanai iš minėtosios grupės ieškojo maisto ir nusprendė patikrinti apylinkės pirmininko atsargas. Pamatę nepažįstamus atvykėlius, milicininkai ėmė padrikai į juos šaudyti, tačiau kulkos nepasiekė tikslo. Tuomet J. Budėnas-Klebonas ir Tigras per langus įmetė 5 granatas, kurių skeveldros sužeidė vietinį gyventoją Stasį Urbelionį. Kitų aukų nebuvo. Partizanai uždegė sodybą ir be nuostolių pasitraukė⁸¹.

Vasario 13 d., gavusi informatoriaus pranešimą, saugumiečių karinė grupė Onušio valsčiaus Vergakiemio kaime bandė užblokuoti 4 partizanus, kurie, neišstąję sargybos, vaišinosi sodybos šeimininko atnešta samane. Pastebėję kareivius, laisvės kovotojai suskubo išsiveržti iš artėjančio apsupimo, vėliau nušovė juos persekiojusius kariškį su šunimi, tačiau visiškai atitrūkti nuo priešų nepavyko. Kautynėse su emgėbistais prie Gruožio ežero žuvo J. Budėno-Klebono pavaduotojas, vienas paskutiniųjų Valkininkų krašto partizanų A. Barysas-Narcizas iš Biekšios kaimo. Taip pat nuo priešų kulku krito Dzūkų rinktinės Geležinio Vilko grupės J. Kazlauskas-Šermukšnio būrio kovotojas Petras Žydeckas-Lapė⁸².

Du partizanai laimingai pasitraukė.

Tikriausiai patį didžiausią smūgį varėniškiai patyrė birželio 19 d., kai Perlojos valsčiaus Jakulių miške netoli Žiūrų kaimo valstybės saugumo operatyvinė grupė apsupo DLK Vytauto tėvūnijos⁸³ štabo slėptuvę. Jos vietą išdavė netoli Lavysos kaimo anksčiau suimtas partizanas. Kai kurie kovotojai pasielgė gana neišprastai – P. Janušauskas-Aras, Juo-

⁸⁰LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1747, l. 18.

⁸¹LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43467/3, t. 3, l. 179; LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1747, l. 6–7.

⁸²NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko papulkininkio Krainovo 1949 03 05 tarnybinis raštas LSSR valstybės saugumo ministruui Gorlinskiui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1747, l. 38–39.

⁸³Lietuvos partizanų vadų suvažiavime 1949 m. vasario 2–22 d. įsteigus Lietuvos laisvės kovos sąjūdį, buvo pakeisti iki tol naudoti kai kurių organizacinių vienetų pavadinimai. Pietų Lietuvos sritis pavadinta Nemuno vardu, grupės pavadintos tėvūnijomis.

zas Lukšys-Ūla, Antanas Volungevičius-Desantas ir Alfonsas Stankauskas-Tigras pasidavė į nelaisvę, o tėvūnijos vadas V. Kalanta-Nemunas bei Juozas Šilanskas (Šilas, Šilutis) nusišovė. Po šios netekties tėvūnijoje teliko tik vienas Varėnos valsčiuje bazavėsis būrys, kurį sudarė du skyriai: T. Valicko-Balio vadovaujami 7 partizanai slėpėsi Kamorūnų miške, o P. Vaitkaus-Genio⁸⁴ 5 kovotojai turėjo žemines Dainavos miške⁸⁵.

Vis dėlto aktyvių veiksmų partizanai nenutraukė. Ankstų liepos 4 d. rytą T. Valickas-Balys, P. Valickas-Vyturys ir J. Budėnas-Klebonas iš Kalesninkų valsčiaus atvyko į Mištūnų kaimą. Partizanai išsidėstė negyvenamame pastate netoli Izidoriaus Radžiaus sodybos, tikėdamiesi vakare surasti nakvynei grįžusį jo brolių Bronių Radžių, kurį įtarė ryšiais su MGB. Sulaukti nakties partizanams sutrukdė netyčia juos pamatęs I. Radžiaus mažametis broliukas. Tuomet vyrai nuėjo į sodybą, išardė I. Radžių apie jo brolių Broniaus ir Stanislovo buvimo vietą. Stanislovas Radžius anksčiau dirbo Vilniuje kalėjimo prižiūrėtoju. Nieko konkretaus neišgavę, laisvės kovotojai paėmė iš namų kai kuriuos daiktus, dokumentus, arklių, pastotėn įsodino I. Radžių ir nuvyko į Jono Aliuko sodybą, kadangi žinojo jį gavus iš valdžios ginklą. Sutikęs atnešti pistoletą, J. Aliukas išėjo į kiemą ir bandė pabėgti, tačiau buvo nušautas. Tas pats likimas ištiko ir I. Radžių.

1949 m. antrojoje pusėje Valkininkų krašte partizanai pasirodydavo labai retai, nes Dainavos apygarda patyrė didžiulių nuostolių. Informatorių, suimtų pogrindžio dalyvių pagalba MGB sunaikino daugelį DLK Vytauto ir Geležinio Vilko tėvūnijų narių. Lapkričio 10 d. Paručių miške žuvo T. Valickas-Balys⁸⁶. Išdavus slėptuvę, 1950 m. gegužės mėn. Alytaus apskrities Daugų valsčiaus Juncionių kaime žuvo Vytautas Saulėnas-Žalgiris iš Dargužių kaimo⁸⁷.

Nėra tiksliai žinoma, kiek žmonių pokario metais buvo ištremta iš Valkininkų valsčiaus. Istoriko S. Arlausko duomenimis, daugiausia (apie 100 gyventojų) sovietai ištrėmė 1951 m. Archyvuose nurodomi tik apibendrinti iš Trakų apskrities ištremtų žmonių skaičiai, todėl trėmimų tema lieka tolesnių tyrimų užduotis.

1953 m. rugsėjo 13 d. Kuršių kaime, Marijonos Versockaitės sodyboje, saugumiečiai suėmė paskutinį buvusį Valkininkų krašto partizaną S. Babraitį-Aukštaitį⁸⁸.

Išvados

1. Antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas Valkininkų krašte skirstytinas į keturis gana skirtingus, įvairių kriterijų sąlygotus periodus. Pirmasis – 1944 m. vasara – 1945 m. birželis, antrasis – 1945 m. liepa – 1945 m. gruodis, trečiasis – 1946 m. sausis – 1946 m. rugpjūtis, ketvirtasis – 1946 m. rugsėjis – 1949 m. pabaiga.

2. Pagrindinės pasipriešinimą sukėlusios ir generavusios priežastys buvo vengimas tarnauti (pakliūti į frontą) Sovietų Sąjungos kariuomenėje, okupacinės valdžios teroras bei represijos, patriotizmas ir prievartinė sovietizacija, lydima brutalaus gyvenimo sanklodos laužymo. Valkininkų krašte rezistencija (tiek ginkluota, tiek neginkluota) prasidėjo 1944 m. vasarą ir pagal dalyvių skaičių bei stiprumą apogėjų pasiekė 1944 m. pabaigoje – 1945 m. pirmojoje pusėje. 1945 m. birželio mėn. stichiško, masiško, organizacinių struk-

⁸⁴ Petrą Vaitkų-Genį MGB suėmė 1952 m.

⁸⁵ P. Janušausko 1949 06 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43467/3, l. 32.

⁸⁶ Ramanauskas A. *Daugel krito...*, p. 585.

⁸⁷ Benkus V. *Valkininkų krašto...*; kitais duomenimis – lapkričio mėnesį.

⁸⁸ 1954 07 14 kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33689/3, t. 3, l. 381.

tūrų centralizacijos ir stipriausio pasipriešinimo periodas baigėsi. Vietiniai partizanų būriai išsilejo į Dainavos apygardos Geležinio Vilko rinktinės Onušio–Eišiškių–Valkininkų batalioną, kuris sudarė rinktinės branduolį. 1945 m. liepos–rugpjūčio mėn. pagrindis patyrė didžiulius nuostolius, prasidėjo masinė legalizacija, užsitęsusi iki metų pabaigos.

3. 1946 m. pradžioje susiformavo kokybiškai naujas atsparos būvis. Partizanų gretose liko tik tvirtai apsisprendę toliau tęsti pasipriešinimą kovotojai, besislapstančiųjų nuo tarnybos Raudonojoje armijoje beveik neliko. 1946 m. rugpjūčio mėnesį, kovose žuvus ar patekus į nelaisvę daugumai partizanų, taip pat dėl masinės legalizacijos Dainavos apygardos Geležinio Vilko rinktinė buvo išformuota. 1946 m. pabaigoje vietinių laisvės kovotojų būrių nebeliko. 1947–1949 m. Valkininkų apylinkėse periodiškai veikė Varėnos apskrities Varėnos, Rudnios, Perlojos ir Trakų apskrities Kalesninkų valsčiuose bazavusi Dainavos apygardos Kazimieraičio rinktinės DLK Vytauto grupė (tėvūnija) bei iš Alytaus apskrities Daugų, Trakų apskrities Onušio apylinkių kilę partizanai, sudarę Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės Geležinio Vilko grupę (tėvūnija).

4. Nuo sovietų valdžios vykdytų trėmimų, areštų Valkininkų valsčiaus gyventojai nukentėjo mažiau nei aplinkinių valsčių ar daugelio kitų Lietuvos vietovių žmonės. Tai sąlygojo keletas faktorių: a) NKVD vietinius partizanų dalinius sunaikino arba jų narius legalizavo iki 1946 m. pabaigos, b) buvo gana mažas stambių ūkių skaičius – gatvinių-rėžinių ir kitokio tipo kaimų gyventojai neturėjo daug žemės, todėl tik mažą jų dalį represinės struktūros priskyrė „buožių“ kategorijai.

5. Valkininkų valsčiuje veikė partizanai, lyginant su Alytaus, Lazdijų apskritimis ar gretimu Onušio valsčiumi, nevykdė didelių represijų prieš kolaboravimu kaltintus gyventojus, beveik nepasitaikė žiaurybių ar savivalės jų šeimų atžvilgiu. Didžiausi nuopelnai už drausmės partizanų būriuose palaikymą priklauso pavyzdiniams vadams Antanui Radžiui-Šturmui ir Adolfui Baubliui-Vytui.

6. Gana nuosaikūs kovos su okupacinės komunistų valdžios bendradarbiais priemonės ir būdai – išskirtinis Valkininkų krašte ir visoje Merkio rinktinės teritorijoje vykusio pasipriešinimo bruožas. Galimas daiktas, kad jį apsprendė specifiskas kaimo gyventojų mentalitetas, ilgą laiką formuotas ypatingų istorinių, geografinių sąlygų, kultūrinės tradicijos, ūkininkavimo sanklodos bei stipraus kaimo žmonių bendruomeniškumo.

Priedas Nr. 1

Legendinis partizanų vadas Antanas Radžius-Šturmas

Valkininkų krašto partizaninio pasipriešinimo istorija daug netektų svarbaus, jeigu nebūtų atskirai aprašytas žymiausio šio krašto laisvės kovotojo Antano Radžiaus, pagrindyje pasirinkusio Ridiko bei Šturmo slapyvardžius, gyvenimo ir kovos kelias. Aprašant partizanų kovas, visada kyla pavojus nuslysti į perdėtą herojizavimą, norą idealizuoti pasipriešinimo dalyvius. Tačiau tai, kas žinoma apie Antaną Radžių iš įvairių dokumentų, ką papasakojo liudytojai, atskleidžia šį žmogų kaip išskirtinę asmenybę bei tikrą kari.

Antanas Radžius gimė 1923 m. birželio 17 d. Valkininkų valsčiaus Čižiūnų kaime. Šeimoje augo šeši vaikai. Tikriausiai didžiausią įtaką Antano asmenybei susifor-

muoti padarė jo tėvai. Meilę Lietuvai, jos istorijai bei kultūrai nuo mažens skiepijo tėvas Stasys Radžius, nelegaliai gaudavęs „Aušrą“ bei „Varpą“ ir vakarais iš jų mokydamas vaikus skaityti. Motina Karolina, būdama giliai tikinti moteris, suteikė moralės bei meilės Dievui pagrindus. Kadangi lenkų okupuotame krašte buvo draudžiamos lietuviškos mokyklos, Antanas lankė lenkų gimnaziją, tačiau tai nenustelbė jo jausmų Tėvynei, tautiškumo. Gražinus Vilniaus kraštą Lietuvai, jis, būdamas dar visai jaunas šešiolikmetis, įstojo į Šaulių sąjungą, turėjo šaulio uniformą. Nacių okupacijos metais rengėsi stoti į generolo P. Plechavičiaus organizuotą Vietinę rinktinę, tačiau nespėjo, nes rinktinė buvo paleista. Gimtajame kaime jį pravardžiuodavo Smetona ir Girėnu, mat nešiojo kepurę kaip S. Girėno. Triukšmingų pasilinksminimų nemėgo, geriau imdavo knygą, žurnalą ir skaitydavo. Jo draugai, kaimynai kartais ir pasišaipydavo – „kaip Antanas Smetona prie knygos sėdi“⁸⁹. Brolio Stasio liudijimu, Antanas gerai kurdavo eilėraščius, buvo plačių pažiūrų, didelės valios ir drąsos žmogus.

A. Radžius-Šturmas

1944 m. vasarą užėjus rusams, Antanas Radžius, kaip ir kiti vyrai, nė negalvojo eiti į naujojo okupanto kariuomenę, gyveno pusiau legaliai, tačiau vieną rugsėjo mėnesio dieną buvo sulaikytas bearantis lauką ir prievarta išvežtas į Pabradės karinę bazę. Po kelių dienų jis su keturiais draugais dezertyravo iš Raudonosios armijos ir grįžo į gimtinę. Kurį laiką slapstėsi miške netoli savo namų, kartais ateidavo pagelbėti tėvams atlikti ūkio darbų. Kartą, ieškodami vengiančių kariuomenės vyrų, enkavedistai apsupo Čižiūnų kaimą ir bandė areštuoti rugius tėvams iškulti atėjusį Antaną, tačiau jis šmurkštelėjo tarp dviejų kluonų ir pabėgo. Saugumiečiai, galvodami, kad bėglys pasislėpė kluone, padegė trobesius, vėliau suėmė tėvą. Vinco Benkaus liudijimu, įkarščio apimtas Antanas norėjo pasipriešinti užpuolikams ir nubėgo pas kaimyną prašyti pistoleto, bet buvo atkalbėtas nuo neprotingo žingsnio. Suliepsnoję gimtojo sodžiaus trobesiai uždegė nepaprastą Antano pasiryžimą kovoti su okupantais. Jis pasirinko partizano kelią. Jo tėvą ne kartą saugumiečiai terorizavo siūsdavo ieškoti sūnaus, kad įkalbėtų jį sugrįžti. Žadėjo jo neliesti, tačiau Antanas tėvui taip atsakė: „Tėvai, aš jų žiaurumą gerai žinau, okupantams netarnausiu ir jiems nesilankstysiu“. Liudytojų pasakojimais, partizanaudamas Radžius turėjo širdies draugę laisvės kovotoją Kazimierą Pūraitę-Laimutę, kuri daugiausia veikė Onušio ir Varėnos valsčiuose, tačiau konkrečių žinių apie jų draugystę beveik nėra.

Būdamas sumanus bei šaltakraujis, ne kartą raitas prašuliudavo per Valkininkus pro sribų būstinę, žmonių vadinamą *stribelne*. Kitą dieną miestelyje sklisdavo kalbos, kad sribams iš baimės buvusios „pilnos kelnės“. Birželio 10 d. netoli Čižiūnų kaimo A. Radžius, Verbickas ir Stasys Černiauskas-Kurmis surengė pasalą Dargužių kaime besilankantiems sribams V. Uždaviniui, Bulkiniui, gyventojų pravardžiuojamam Bamboru, ir Jankauskui. Vis tik šie sribai išvengė mirties, o su gyvybe atsisveikino minėtų asmenų ieškoti ke-

K. Pūraitė-Laimutė

⁸⁹ Benkus V. *Valkininkų krašto...*

liu vykęs stribas Stasys Kavaliauskas, kuris atsišaudydamas dar nubėgo prie Merkio upės, bet brendant į vandenį buvo nukautas. NKVD vadovybė manė, kad S. Kavaliauską dėl konkurencijos galėjo nušauti V. Uždaviny, todėl net buvo jį kuriam laikui suėmę⁹⁰.

Narsą jis derino su atsargumu ir intuicija. Jis greit susivokdavo, kaip išsisukti iš pavojingų situacijų, kada šauti, kada bėgti, kada palaukti. Štai kaip legendinio partizano žygdarbius savo atsiminimuose aprašo Dainavos apygardos vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas:

„Šioje vietoje man pirmą kartą teko susipažinti su Valkininkų bataliono partizanais ir jų vadu Šturmu. Pastarasis man papasakojo ir apie ankstesnio bataliono vado Šilo⁹¹ žuvimo aplinkybes. Paašikėjo, kad Šilas su Šurmu ir keliais kovotojais rusų netikėtai buvo apsupti viename name bevakarieniaujant. Šurmui ir dar vienam partizanui pavyko išsiveržti iš namo nesužeistiems. Jie užėmė poziciją ir savo ginklų ugnimi bandė padėti išsiveržti draugams, tačiau Šilas, atrodo, žuvo prieangyje, o kitas partizanas gal net troboje. Po šio įvykio Šurmas savo iniciatyva paėmė vadovavimą batalionui į savo rankas. Vėliau toms pareigoms jis buvo patvirtintas, nes jau iš anksčiau buvo įsigijęs visišką visų partizanų pasitikėjimą, o kautynėse su priešų jau ne kartą parodęs nepaprastą asmenišką drąsą. <...> Vieną kartą Šurmas, kulkosvaidžiu nešinas ir apsvilkęs rusiška uniforma, nuėjo į Valkininkų miestelį ir ten nukovė MGB viršininką, kuris buvo išvežęs jo šeimos narius⁹². Atlikęs užsibrėžtą uždavinį, Šurmas, nors ir rusų persekiojamas, laimingai pasitraukė.

Kitą kartą Šurmas, taip pat apsvilkęs rusų uniformą, užėjo pas vieną gyventoją, kur žinojo esant atvykusį vieną istrebitelį iš Valkininkų miestelio. Šurmas mokėjo rusų kalbą. Sugalvojęs prielaidą, apsimetė rusų leitenantu, kuris areštuoja istrebitelį už nepaklusnumą ir liepia eiti su juo miestelin, kuris buvo visiškai arti. Istrebitelis ginklą atidavė ir paklusniai sekė paskui Šurmą. Bet istrebitelis greit suprato, kad vedamas miškan, ir puolė bėgti, o Šurmas jį vytis. Istrebitelis šoko pasitaikiusian pakeliui raistan, bet įklimpo. Šurmas šoko iš paskos ir, būdamas stambus vyras, dar giliau suklimpo. Čia prasidėjo imtynės vyras prieš vyrą. Šurmo pistoletas užsikirto, o istrebitelis pačiupo Šurmo ranką ir norėjo pistoletą išsukti. Pačiuptą ranką pradėjo net dantimis kramtyti. Istrebitelis buvo tvirtas, bet Šurmas ir čia nugalėjo dėka nepaprastos fizinės jėgos. Po ilgų grumtynių klampumyne Šurmas ėmė viršų <...> Istrebitelis paliko tūnoti <...>“⁹³.

Kartą šaltakraujiškumo ir laimės dėka Šurmas išsisuko nuo, rodėsi, neišvengiamos mirties. 1944–1945 m. žiemą Valkininkų enkavedistų ir stribų vado

⁹⁰ Lietuvos naikinimas..., p. 132–135.

⁹¹ Vincas Kukė-Šilas.

⁹² Netikslumas. Šurmo šeima buvo ištremta 1949 m., kai jis jau buvo žuvęs.

⁹³ Ramanauskas A. Daugel krito..., p. 364.

pavadootojas leitenantas Ostapenko atsitiktinai pastebėjo ir raitas pasivijo pėsčią Šturmą prie upeliuko tiltelio, vadinamo Maskolatilčiu, šalia Stasio Verbicko sodybos Čebatorių kaime. Partizanas per gilų sniegą apibėgo aplink trobą. Matydamas taip nepaspruksiąs, Šturmas metė po arkliu granatą. Ostapenko, vengdamas skeveldrų, puolė nuo arklio ant žemės, tačiau granata nesprogo. Pasinaudodamas sumaištimi, Šturmas pasileido pakriūte link upelio. Kiek atsipeikėjęs saugumietis vėl puolė ant arklio vytiš. Šalia Jakėnų kaimo pasivijęs bėglį, enkavėdistas paleido seriją iš automato, tačiau po pirmo šūvio ginklas užsikirto⁹⁴. Toliau pasakojimą papildė A. Ramanausko-Vanago atsiminimai:

„Kapitonas, iš tolo matydamas, kad Šturmas neatsišaudo, su arkliu prilėkė visiškai arti ir tikėjosi paimti sveikutėlį už apykaklės. Pėstieji rusai buvo gerokai atsilikę. Šturmas, žinoma, nenorėjo gyvas patekti kapitonui į rankas. Jis atkišo į kapitoną neveikiantį pistoletą ir puolė prie arklio“⁹⁵.

Tada prisitaikęs čiupo enkavėdistą už kojos ir nutempė žemėn, o pats, užšokęs ant arklio, nujojo. Taip sėkmingai Šturmui baigėsi šios gaudynės. Deja, tėvą ir sūnų Verbickus, prie kurių sodybos buvo pastebėtas Šturmas, Valkininkuose enkavėdistai į veltinį įdėtu svarsčiu žiauriai sumušė, o jų sodybą sudegino⁹⁶.

Panašių neįtikėtinų, tačiau tikrų kovos epizodų galima pateikti ir daugiau. Antai kartą Šturmas, J. Barysas-Kęstutis, A. Barysas-Narcizas ir berankis Armijos krajos karys Gudelis Naniškių kaime užėjo pas Juočį. Nežinia, ar buvo išdavystė ar atsitiktinumas, bet netrukus juos apsupo saugumo būrys ir ėmė šaudyti į sodybą. J. Barysą-Kęstutį nukovė bešokantį pro langą, žuvo ir Gudelis, o Šturmas per sumaištį persivertė pro langą ir, kol viskas aprimo, liko gulėti lauke. Vėliau išlino į kluoną ir taip nepastebėtas pasitraukė. A. Barysui-Narcizui taip pat pavyko pabėgti⁹⁷. S. Černiausko-Kurmio iš Čižiūnų kaimo liudijimu (nepavyko nustatyti įvykio datos), partizanai svarstė apie galimybę užpulti Pošalčių kaime apsistojusią NKVD kariškių grupę. Kol vyrai svarstė, pulti ar nepulti, A. Radžius vienas nuėjo į kaimą, tyliai „nuėmė“ sargybinių ir atsinešė kulkosvaidį su šovinių apkabomis. Tokie drąsūs žygiai negalėjo nekelti nuostabos net seniems miškų „vilkams“.

Vykdydamas karines užduotis, Šturmo vadovaujamas Merkio būrys dažnai nuvykdavo į gretimas apskritis. Ne tik paprastiesiems kaimo gyventojams, bet ir prietyrusiems operatyvininkams čekistams kartais atrodydavo, kad Radžius nepagau-namas, nesužeidžiamas ir nemirtingas. Vienos kautynės vis tik jam buvo lemtingos. 1946 m. lapkričio 14 d. Alytaus apskrities Daugų valsčiaus Rimėnų apylinkėse, tarp Rakatanskų ir Purvelių kaimų, įvyko sėkmingiausios Lietuvos laisvės kovotojų puolamosios kautynės su SSRS vidaus kariuomenės daliniu per visą partizaninį pasipriešinimą. Jose dalyvavo Dainavos apygardos Merkio rinktinės 3-jojo bataliono vado Jono Jakubavičiaus-Rugio vadovaujamas 47-as partizanų

⁹⁴ Benkus V. *Valkininkų krašto...*

⁹⁵ A. Ramanausko atpasakota šio atsitikimo versija kiek skiriasi nuo kitų liudytojų pasakojimų. Čia bandyta jas sujungti. Žr.: Benkus V. *Valkininkų krašto...*; Ramanauskas A. *Daugel krito...*, p. 363–364.

⁹⁶ Benkus V. *Valkininkų krašto...*

⁹⁷ V. Saulėno liudijimas autoriui.

daliny, susidėjęs iš trijų būrių. Pirmajam 15 kovotojų būriui vadovavo Šarūnas, antrajam 18 vyrų būriui vadovavo Ričardas Golšteinas-Lordas ir trečiajam 14 partizanų būriui vadovavo Antanas Radžius-Šturmas. Purvelių kaime sunaikinę po grindžiui kenkusį gyventoją, partizanai, žinodami, kad tokiais atvejais į įvykio vietą atvyksta vietinio garnizono kareiviai, surengė emvėdistams pasala. Apie 11 valandą sargybinis pranešė, kad nuo Daugų vieškeliu atvažiuoja sunkvežimiai su rusais. Partizanai parengė ginklus ir užėmė iš anksto aptartas kautynių pozicijas. Tačiau okupantai, turėdami skaudžią netekčių patirtį, išlipo iš automašinos neprivažiavę iki pasalos vietos maždaug 300 metrų, likusį atstumą sumanę įveikti pėstute. Pertvarę išsidėstymą, partizanai toliau kantriai laukė, tačiau netyčia iššovus vieno kovotojo ginklui, priešas pradėjo supti ant aukštumėlės išsidėsčiusį trečiąjį būrį. Tuomet pirmojo ir antrojo būrio partizanai pradėjo emvėdistų puolimą iš kitos pusės. Priešas, pamatęs, kad iš visų pusių yra supamas, pradėjo atkakliai priešintis, nes neturėjo kur trauktis. Nors okupantai narsiai gynėsi, bet, nepabūgę jų ugnies, partizanai nukovė 18 priešų, iš jų 1 kapitoną ir du leitenantus. Šturmas, sumaniai vadovavęs būriui, parodė nepaprastą narsumą. Kautynėms jau einant į pabaigą, Šturmas priartėjo prie apsimitusio negyvu sužeisto rusų kariškio, kuris staiga atidengė į jį ugnį. Kulka pataikė Radžiui tiesiai į kaktą. Susirėmime žuvo tik vienas Šturmas, kurio netektį bendražygiai skaudžiai išgyveno. Atsitraukdami partizanai sudegino sunkvežimį ir paėmė visus nukautųjų ginklus. Merkio rinktinės vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas už kautynių metu parodytą nepaprastą drąsą po mirties apdovanojo Radžių garbingais pasižymėjimo raštais⁹⁸.

Ilgą laiką saugumiečiai nežinojo, ar Radžius gyvas, ar kur nors žuvo, tik 1947 m. viduryje per informatorius išsiaiškino, kad jis nukautas. Tikriausiai dėsningas dalykas – Antanas Radžius garbingai žuvo kautynėse su okupantų saugumo kariuomenės daliniu. Jo mirtis buvo tokia pat didvyriška kaip ir jo kova. Šturmą ilgą laiką globojęs likimas pasirūpino juo ir po mirties. Kovų draugai Varėnos bataliono vado J. Jakubavičiaus-Rugio pavedimu slapta Radžių palaidojo Druckūnų kaimo kapinaitėse ir saugumas niekada jo kapo neatrado. Taip išvengęs kūno išniekinimo turgaus aikštėje ir nežinomo laisvės kovotojo kapo, Radžius lyg dar kartą pasijuokė iš visagalės KGB.

Daugelio pasipriešinimo dalyvių bei liudytojų tvirtinimu, kol Šturmas buvo gyvas, partizanų gretose buvo geležinė drausmė, valsčiuje nesirodė nei plėšikai, nei vagys. Jis nevariojo alkoholio ir kitiems draudė tai daryti. Partizanai nesavivaliavo ir neplėšikavo – ateidavo, pavalgydavo ir išeidavo. Radžiui žuvus, drausmė ėmė šlubuoti, pasitaikydavo plėšikavimų⁹⁹. Radžius sakydavo: „Nušaut lengviau visko, bet žiūrėkim, kad būtų teisingai“. Kartą kažkam piktavališkai įskundus, neturėdami rimto pagrindo, Krūminiuose partizanai suėmė taikų gyventoją Stasį Dudutį iš Čižiūnų kaimo ir vedėsi į mišką sušaudyti. Tai sužinojęs, Radžius atskubėjo į stovyklavietę ir kreipėsi į kovotojus: „Ką jūs darote, vyrai? Juk nėra jokių kaltės įrodymų. Visko kaip reikiant neišsiaiškinę, nužudysite nekaltą žmogų“. Vyrai susiprato ir pa-

⁹⁸ Laikinai einančio Dainavos apygardos Merkio rinktinės 3 bataliono vado pareigas Jono Jakubavičiaus-Rugio 1946 12 22 raportas rinktinės vado Adolfui Ramanauskui-Vanagai apie kautynes Purvelių kaime, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 271, l. 60–62.

⁹⁹ Vinco Benkaus ir kitų pasipriešinimo dalyvių liudijimai autoriui.

leido įtariamąjį. Tada Šturmas žmogelį pats palydėjo į miško pakraštį ir paleido. Vėliau S. Dudutis Radžiaus mamai atvirai pratarė: „Koks Jūsų sūnus geras...“¹⁰⁰

Kaip ir daugelio partizanų, Šturmo artimuosius sovietai represavo. 1949 m. balandžio mėn. tremiant A. Radžiaus šeimą, jo mažametis broliukas Vytautas pavymui liūdnai bežiūrintiems kaimo vyrams sušuko: „Vyrai, nenusiminkit, mes dar sugrįšim!“ Ir... sugrįžo. Deja, ne visi – tėvas Stasys mirė tremtyje.

Atgimimo metais Radžiaus palaikai buvo atkasti ir iškilingai perlaidoti Varėnos rajono Druckūnų kaimo kapinėse. Vienas ryškiausių Pietų Lietuvos partizanų vadų Antanas Radžius-Šturmas žmonių atmintyje tapo gyva legenda.

Priedas Nr. 2

Valkininkų valsčiaus partizanų sąrašas (ne visi duomenys tikslūs ir išsamūs)

Pavardė, vardas, tėvavardis	Slapyvardis	Gimimo metai ir vieta	Nuo kurių metų pagrindžio narys	Žuvo, suėmė ar legalizavo
Adomonis Aleksa Stasys, Vinco	Klevas Varpas	1913 (?), Mištūnų k. 1921, Čebatorių k.	1944 1944	legalizavo 1945 legalizavo 1945 10; už ryšius su pagrindžiu suėmė 1948 05 14, nuteisė suėmė 1953 09 13 Kuršių k.
Babraitis Stasys, Juozo	Aukštaitis	1913, Dargužių k.	1944 09	legalizavo 1945 10, vėliau grįžo tęsti kovą ir žuvo 1949 02 Onušio vls. prie Gruožio ežero žuvo 1946 m. pabaigoje Jurgiškių k.
Barysas Antanas, Jono	Narcizas	1920, Bieksios k.	1944	legalizavo 1945 10, vėliau grįžo tęsti kovą ir žuvo 1949 02 Onušio vls. prie Gruožio ežero žuvo 1946 m. pabaigoje Jurgiškių k.
Barysas Jonas	Kęstutis	1921, Bieksios k.		legalizavo 1945 10, 1953 m. gyveno Šilutės r. Ventės k. legalizavo 1945 10, 1953 m. gyveno Šilutės r. Ventės k.
Balkė Matas, Mato Balkė Vincas, Jono Balkė Vladas Benkus Juozas, Stanislavo	Jonelis	Čebatorių k. 1925, Čebatorių k. Čebatorių k. 1922, Jakėnų k.		legalizavo (?) žuvo 1945 05 01 Mištūnų k.
Budėnas Stasys Budrys Jonas, Stasio Česnys Antanas, Igno	Atėjūnas	Krūminių k. 1921, Giniūnų k. 1920, Pošalčių k.	1944	legalizavo 1945 10, 1953 m. gyveno Šilutės r. Ventės k. legalizavo 1945 10, 1953 m. gyveno Šilutės r. Ventės k.
Česnys Motiejus, Igno	Lapkritis	1920, Pošalčių k.	1944	legalizavo 1945 10, 1953 m. gyveno Šilutės r. Ventės k.
Česnulevičius Stasys Česonis Jonas, Jono	Meilus (?) rezervistas	Degsnės k. Jakėnų k.		žuvo 1947 06 23 Jakėnų k.

Paminklas Antanui Radžiui
(1923–1946) Druckūnų k.
kapinėse, Varėnos r.
V. Radžiaus nuotr.

¹⁰⁰ Vinco Benkaus liudijimas autoriui.

(tęsinys)

Pavardė, vardas, tėvavardis	Slapyvardis	Gimimo metai ir vieta	Nuo kurių metų pagrindžio narys	Žuvo, suėmė ar legalizavo
Černiauskas Aloyzas, Vinco	Skautas	1925, Krūminių k.	1944 10	legalizavo 1944 12
Černiauskas Juozas		Krūminių k.		
Černiauskas Motiejus	Matiuša	Čižiūnų k.		
Černiauskas Stasys, Jono	Kurmis	1922, Čižiūnų k.	1944 08	legalizavo 1945 08
Dingelevičius Jonas, Antano		1924, Mištūnų k.		sužeidė 1945 05 01 Mištūnų k., tą pačią dieną mirė sribų būstinėje
Dudutis Stasys		Čižiūnų k.		
Eidukonis Vaclovas, Jurgio	Baravykas	1908, Bartelių k.	1945 pavasaris	legalizavo 1945 m., 1953 m. nuteisė
Gilvinauskas Aleksandras	Raibys	Čižiūnų k.		
Impolitas (?)	Žaltys, Barankinis	Daržininkų k.		legalizavo, partizanai įtarė, jog MGB jį užverbavo informatoriumi ir pasaloje nušovė suėmė 1949 06 19 Perlojos vls. puolant slėptuvę
Janušauskas Pranas, Alekso	Aras	1903, Bartelių k.	1944	žuvo 1945 05 01 Mištūnų k.
Junda Jonas, Adomo		1911, Jakėnų k.		
Junda Steponas				
Jurgelevičius Juozas		Mištūnų k.	1944	žuvo 1945 02 Eišiškių vls., Gilviniškių k.
Kasaitis Stasys			1944	
Kasaitis Pranas, Stanislovo		Čebatorių k.	1944	
Kazlauskas Mečislovas		Dargužių k.	1944	
Kazlauskas Česlovas		Dargužių k.	1944	
Kašėta		Mielupio k.		
Keras Juozas, Domininko	Nemunas	1926, Daržininkų k.	1944	sulaikė 1945 05 22 ir legalizavo
Keras Stasys, Dominyko	Sakalas	1923, Daržininkų k.	1944	legalizavo 1945 05 22, vėliau grįžo į būrį, partizanai pagrįstai įtarė jį tapus informatoriumi, todėl 1948 07 05 sušaudė Daržininkų k.
Krulevičius Juozas, Jono		1924, Jakėnų k.		legalizavo
Kučinskas Pranas, Stasio		1926, Čebatorių k.		žuvo 1945 05 01 Mištūnų k.
Kučinskas Stasys	Patytė	1924, Čebatorių k.		suėmė
Kukė Vincas	Aitvaras, Šilas	1925, Giniūnų k.		žuvo 1946 08 15 Senujų Naniškių k.
Kuklys Bronius	Gaidys	Kuklių k.		žuvo 1945 02
Kuklys Jonas		Kuklių k.		Gilviniškių k.
Macelis Juozas		Dargužių k.		žuvo 1945 05 Inklėriškių girioje (Trakų apskr.)
Marcinkonis Jonas, Juozo	Kovas	1922, Čebatorių k.		žuvo 1945 02 Eišiškių vls., Gilviniškių k.; vienas pirmųjų vls. partizanų

(tęsinys)

Pavardė, vardas, tėvavardis	Slapyvardis	Gimimo metai ir vieta	Nuo kurių metų pagrindžio narys	Žuvo, suėmė ar legalizavo
Matonis Juozas, Kazio Miliūnas Vytautas, Petro Molis Andrius	Klajūnas Švyturys	1919, Pošalčių k. 1921, Šarkiškių k. Giniūnų k.	1944 07 1947 05	legalizavo 1945 10 1948 m.
Moženis Juozas, Kazio Nalivaika Aleksandras	Klajūnas Jazminas	Daržininkų k.	1944 09	legalizavo 1945 10 žuvo 1947 10 28 ar 1947 11 06 Kaziukonių k.
Norkūnas Juozas, Jono Pečiukonis Adolfas, Stasio	Žilvitis	1919, Krūminių k. 1924, Jakėnų k.	1944	legalizavo 1945 10 žuvo 1945 05 01 Mištūnų k.
Pečiukonis Povilas, Motiejaus	Bevardis	1917, Mištūnų k.	1944	legalizavo 1945
Pečiukonis Stasys, Adomo Pečiukonis Stasys, Povilo Petrušis Ambražas, Ambražo	Laukucis	1929, Mištūnų k. 1914, Jakėnų k. 1926, Čebatorių k.		suėmė suėmė suėmė 1945 03 19
Puzas Motiejus, Antano	Lydeka	1904, Dargužių k.		suėmė 1945 05 04, be teismo išvežė į lagerį, tačiau 1946 07 paleido, antrą kartą suėmė 1947 07 22
Pūtys Juozas	Aleksonis, Alksnis	Pamerkių k.		1946 m. ruduo
Radžius Antanas, Stasio	Ridikas, Šturmas	1924, Čižiūnų k.		žuvo 1946 11 14 Daugų vls., Rimėnų apylinkėse
Radžius Jonas, Mikalio		1924, Mištūnų k.		nuo sužeidimo mirė 1945 05 01 Mištūnų k.
Rizgelis Albinas	Šaka	Čižiūnų k.		žuvo 1945 01 (?) Varėnos vls., Pabaronės k.
Rizgelis Vincas, Jono		1920, Čižiūnų k.		suėmė 1945 01 Kamorūnų k. ir nuteisė
Saulėnas Feliksas Saulėnas Vytautas	Žalgiris	Čižiūnų k. 1926, Dargužių k.		žuvo 1950 05 Daugų vls., Junčionių k.
Saulėnas Vladas	Kėkštas	1922, Dargužių k.		žuvo 1948 10 17 Daržininkų k.
Talakauskas Stasys Tolvaiša Juozas		1930, Mištūnų k. Urkionių k.		žuvo suėmė 1947 m., nuteisė
Urbelionis Alfonsas		1921, (?) Pošalčių k.		kaip partizanų informatorius įstojo į stribų būrį, bet MGB demaskavo ir suėmė
Uždavinys Juozas Verbickas Motiejus	Žaltys Vytenis	1920 (?) Daržininkų k. Naniškių k.	1944	legalizavo 1945 10, žuvo 1946 08 15 Senujų Naniškių k.
Verbickas Stasys		1928, Jakėnų k.		žuvo 1945 05 01 Mištūnų k.
Verbickas Vytautas Verseckas Karolis	Puškinas	Čižiūnų k. 1920, Mištūnų k.		nuo sužeidimo mirė 1946 m. sausio pab. ar vasario pr. Pabaronės k.

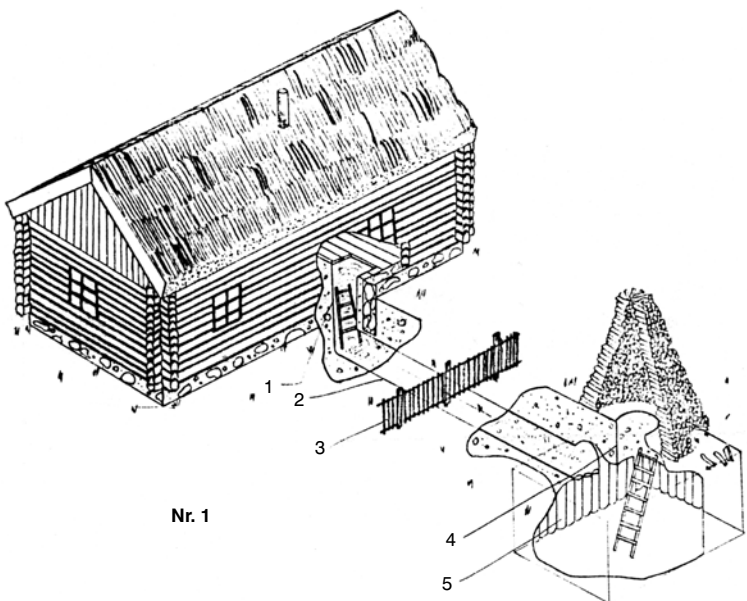
(tęsinys)

Pavardė, vardas, tėvavardis	Slapyvardis	Gimimo metai ir vieta	Nuo kurių metų pagrindžio narys	Žuvo, suėmė ar legalizavo
Verseckas Povilas Verseckas Stasys	Jonukas (?) Aviža	Čižiūnų k. 1919 ar 1920, Senujų Naniškių k. Čižiūnų k.	1944	legalizavo 1945 10
Verseckas Stasys	Šikšniukas			žuvo 1945 01 Varėnos vls. Pabaronės k.
Versockas Karalius Vilkiškis Vaclovas Zaremba Juozas Žemaitis Stasys, Jono Žydelis Andrius Žydelis Pranas, Prano Žydelis Stasys	Putinas Karvelis Žalgiris Šaknys	Šlaito k. Papiškės k. 1923, Mištūnų k. 1925, Šlaito k. 1913, Daržininkų k. Šlaito k.	1945 1944	legalizavo 1945 legalizavo, nuteisė žuvo Tiltų k.

Pastaba: Lentelė sudaryta iš įvairių, kartais ir abejotino patikimumo šaltinių, todėl iš anksto atsiprašome dėl galimų netikslumų. Kai kurie duomenys byloja, kad keletas lentelėje minimų pasipriešinimo dalyvių vokiečių okupacijos metais tarnavo policijoje ir galėjo dalyvauti genocido akcijose.

Pagrindiniai šaltiniai: Vincas Benkus, „Valkininkų krašto ir Valkininkų parapijos partizanai“ (atsiminimai, rankraštis), Stasio Radžiaus asmeninis archyvas; NKVD Trakų apskrities skyriaus kovos su banditizmu poskyrio vyresniojo operatyvinio įgaliotinio leitenanto Korčemkino 1945 05 10 sudarytas Stasio Aleksos būrio, veikusio Valkininkų valsčiuje, įskaitinis-personalinis sąrašas, saugomas LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1730, l. 194–195; NKVD Trakų apskrities skyriaus viršininko pulkininko Rožavskio 1945 05 22 specpranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisariui gen. mjr. J. Bartašiūnui, saugomas LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1729, l. 59; kiti MGB Trakų apskrities skyriaus 1944–1950 m. dokumentai.

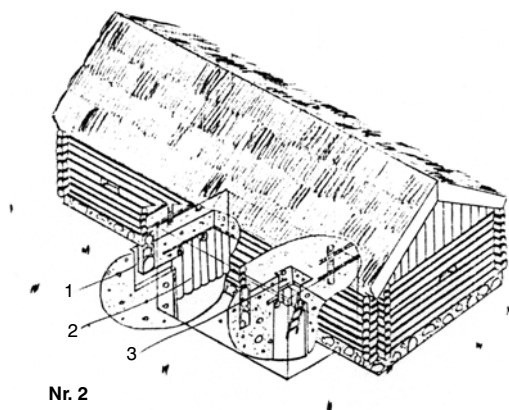
Priedas Nr. 3

Nr. 1

Partizanų žeminė
Juozo Tolvaišos
sodyboje Urkionių
kaime (pastatai
Nr. 1 ir Nr. 2).
Schemas piešė
Almantas Radžius

Pastatas Nr. 1:
1 – landa į tunelį;
2 – tunelis;
3 – sklypo tvora;
4 – landa iš žeminės
po malkų rietuve;
5 – žeminė

Pastatas Nr. 2:
 1 – ventiliacinė anga;
 2 – žeminė;
 3 – landa į žeminę
 iš gardo

Straipsnio rankraštis gautas 2006 06 27, serijos „Lietuvos valsčiai“
 Mokslo darbų komisijos įvertintas 2007 09 24, skelbti parengtas
 2008 10 17.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje
 „Valkininkai“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja Irena Regina Merkienė).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*,
 anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai – specializuotuose skyriuose:

1. Straipsnio santrauka ir jos vertimas į anglų kalbą.
2. Žinios apie autorių.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas
 notaro 2008 10 20, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2008 10 21.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo
 privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą
 pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos,
 kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.